

**İSTANBUL KÜÇÜKÇEKMECE
GÖL HAVZASI KAZILARI
EXCAVATIONS OF KÜÇÜKÇEKMECE LAKE BASIN
(BATHONEA)**

BU KİTAP
MARPORT KÜLTÜR HİZMETİDİR

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI

İSTANBUL KÜÇÜKÇEKMECE GÖL HAVZASI KAZILARI

EXCAVATIONS OF KÜÇÜKÇEKMECE LAKE BASIN
(BATHONEA)

ARKEOLOJİ VE SANAT YAYINLARI

ARKEOLOJİ VE SANAT YAYINLARI
İSTANBUL KÜÇÜKÇEKMECE
GÖL HAVZASI KAZILARI
EXCAVATIONS OF KÜÇÜKÇEKMECE LAKE BASIN
(BATHONEA)

Yayımlayan
Nezih BAŞGELEN

Editör
Şengül G. AYDINGÜN

Yardımcı Editörler
Błażej STANISLAWSKI, Şeniz ATİK, Haldun AYDINGÜN, Dürdane KAYA, Ayberk ENEZ

Fotoğraf Editörü
Haldun AYDINGÜN

İngilizce Editör
Emre KURUÇAYIRLI

Düzenleme
Erol BARLAS

ISBN: 978-605-???-???-?

Sertifika No: 10459

© 2017 Arkeoloji ve Sanat Yayınları Tur. San. Tic. Ltd. Şti.

Hayriye Cad. Cezayir Sok. No: 5/2 Beyoğlu-İstanbul

Her türlü yayın hakkı saklıdır / All rights reserved.

Yayınevinin ve yazarın yazılı izni olmaksızın elektronik mekanik,
fotokopi ve benzeri araçlarla ya da diğer kaydedici cihazlarla
kopyalanamaz, aktarılamaz ve çoğaltılamaz.

Makalelerin içeriği ile ilgili sorumluluklar yazarlara aittir.

Baskı-Cilt:

Kitabevi/Satış Mağazası

arkeopera

Yeniçarşı Cad. No: 66/A

34433, Galatasaray

Beyoğlu-İstanbul

Tel.: 0212 249 92 26

www.arkeolojisanat.com / info@arkeolojisanat.com

UTKU KOYU

ANTİK FENER
VE LIMAN

MRYMEX
KANAL

Image © 2017 DigitalGlobe

Data SIO, NOAA, U.S. Navy, NGA, GEBCO

Google Earth

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZLER

“T.C. Kültür ve Turizm Bakanı **Prof. Dr. Numan KURTULMUŞ**’un Önsözü”

“Kocaeli Üniversitesi Rektörü **Prof. Dr. Saadettin HÜLAGÜ**’nün Önsözü”

“Polonya Cumhuriyeti Türkiye Büyükelçisi **Maciej LANG**’ın Önsözü”

“Marport Yönetim Kurulu Başkanı **Lucien ARKAS**’ın Önsözü”

“İstanbul’un İkinci Tarihi Yarımadası: Bathonea”
Milli Eğitim Bakanlığı Müsteşar Yrd. **Ahmet Emre BİLGİLİ**

Kazıya Başlarken	XIX
R. Haldun AYDINGÜN	
Nehir-Göl-Deniz Birleşiminde Bir Kazı Yeri (İlk Beş Yıllık Çalışma)	1
An Excavation Site at the Junction of River-Lake and Sea (Works of the First Five Years).....	13
Şengül G. AYDINGÜN	
Bathonea İsmi Üzerine Veriler ve Yorumlar	85
Scientific Data and Comments About the Name of Bathonea	93
Şengül G. AYDINGÜN	
Küçükçekmece Gölü Havzasının Jeomorfolojik Özellikleri	117
T. Ahmet ERTEK – Hakan KAYA	
Küçükçekmece Lagünü’nün Çevre Manyetizması ve Paleoklimsel Yorumu	125
Özlem MAKAROĞLU	
Geç Antik Çağ’da İstanbul’un Batısındaki Arazinin Tarihi Coğrafyası	135
Mustafa H. SAYAR	
Avcılar–Firuzköy Yarımadası 1. Derece Arkeolojik Sit Alanında Yapılan Jeofizik Araştırmalar.....	143
Ertan PEKŞEN–İsmail KAPANVURAL – Şerif BARIŞ	
Türker YAS – Hamdullah LİVAOĞLU	
Tunç Çağlarında Karadeniz-Marmara-Akdeniz Arasında Bir Aktarma Limanı: Küçükçekmece	153
Haldun AYDINGÜN	
Küçükçekmece Göl Havzası (Bathonea ?) Kazılarında Yapılan Jeofizik Araştırmalar	165
Ercan ERKUL – Harald STÜMPEL – Ertan PEKŞEN – Türker YAS -	
İsmail KAPANVURAL – Şerif BARIŞ	
Küçükçekmece Göl Havzası (Bathonea ?) Kazıları 2012-2015 Mimari Belgeleme/ Rölöve Çalışmaları.....	175
Asuman YARKIN YEŞİLİRMAK	

Küçükçekmece Gölü Sonar Tarama Çalışmaları	203
Hakan ÖNİZ	
Küçükçekmece Göl Havzası (Bathonea ?) Kazıları Büyük Sarnıç.....	217
Kerim ALTUĞ	
Küçükçekmece Göl Havzası (Bathonea ?) Kazıları Antik Çağ Su Temin Tünelleri	229
Ali Hakan EĞİLMEZ – Emre KURUÇAYIRLI – Metin ALBUKREK	
Gülşen KÜÇÜKALİ – Şengül G. AYDINGÜN	
Küçükçekmece Göl Havzası (Bathonea ?) Kazılarında Tespit Edilen Ahşap Bir Kapının Metal Aksanı ve Modellemesi	253
Ayberk ENEZ	
Küçükçekmece Göl Havzası (Bathonea ?) Kazıları Geç Antik Çağ Unguentariumları-2013	275
Dürdane KAYA	
Küçükçekmece Göl Havzası (Bathonea ?) Kazıları Geç Roma-Erken Bizans Dönemi Kandil Buluntuları	295
Ahmet ASLAN – Şengül G. AYDINGÜN - Ayberk ENEZ	
Küçükçekmece Göl Havzası (Bathonea ?) Kazılarında Ele Geçen Dipintolu LR2 ve Damgalı LR13 Amphoraları	313
Ülkü KARA	
Küçükçekmece Göl Havzası (Bathonea ?) Kazılarında Bulunan Amphora Tıparları	323
Dürdane KAYA – Ahmet ASLAN	
Bizans Dönemi Sırlı Seramikleri Hakkında Kısa Bir Değerlendirme	333
Gülsüm TÜRKMEN	
Ortaçağ'dan Bir Kurban Sahnesi	349
Şengül G. AYDINGÜN - Gülsüm TÜRKMEN	
Küçükçekmece Göl Havzası (Bathonea ?) Kazıları Geç Antik Dönem Cam Buluntuları.....	353
Şeniz ATİK – Merve ÖZKILIÇ	
Küçükçekmece Göl Havzası (Bathonea ?) Kazıları Osmanlı Lüleleri	379
Dürdane KAYA – Barış ÖZMEN	
Küçükçekmece Göl Havzası Kazılarında Bulunan Sikkeler ve Yerleşim Tarihine Katkıları	395
Oğuz TEKİN	
Küçükçekmece Gölü'nün Kuzeyinde Yer Alan Arkeolojik Sit Alanına İlişkin Floristik Gözlemler.....	403
Tamer ÖZCAN	
Küçükçekmece Göl Havzasında Tespit Edilen Kelebek Türleri.....	417
Bülent ŞEKER	

Küçükçekmece Göl Havzası (Bathonea ?) Kazıları Arkeozoolojik Analizleri	423
Vedat ONAR - Özlem SARITAŞ	
İstanbul'un İlk "Ören Yeri-Kent Parkı"; Bathonea ? Projesi	431
Asuman YARKIN YEŞİLİRMAK	
Bathynias - About Identification and Localisation of the Ancient River	443
Olga WEGLARZ	
Concerning The Identification Of The Site Excavated On The Küçükçekmece Lake (Turkey) - A Study Of Greek And Latin Written Sources About The Ancient Settlement Of Melantias	455
Olga WEGLARZ	
Relics of St. Mammes In Langres And The Byzantine Empire. Side Remarks From The Project Sambul/Constantinople Kucukcekmece-The Destination Port Of The Way From The Varangians To The Greeks, A Centre Of "Byzantinization" Of The Rus' Community	463
Tomasz PELECH	
Cult Centers of St Mamas in Constantine Porphyrogenitus' Works Side Remarks from the Project: <i>İstanbul/Constantinople - Küçükçekmece - The Destination Port of the Way from the Varangians to the Greeks, a Centre of "Byzantinization" of the Rus' Community</i>	469
Konrad SZYMAŃSKI	
Project: "Constantinople/Istanbul- Küçükçekmece The Destination Port of the Way from the Varangians to the Greeks, a centre of 'Byzantinization' of the Rus' Community" - Aims, Sources And Objectives Constantinople / İstanbul-Küçükçekmece Varangianlar'ın Yolu Türkiye- Polonya Ortak Projesi (Hedefler, Kaynaklar ve Amaçlar)	485
Błażej STANISŁAWSKI	
Harita ve Arşivlere Göre Küçükçekmece Gölü'nün Jeostratejik Konumu Ve Tarih Boyunca Kent Planlamasında ki Önemi (Regio – XIV ?)	505
Oğuz CEBECİ	
ÖZETLER	543
HAVA FOTOĞRAFLARI (Murat ÖZTÜRK)	557
TEŞEKKÜR	569

NEHİR-GÖL-DENİZ BİRLEŞİMİNDE BİR KAZI YERİ (İlk Beş Yıllık Çalışma)

Şengül G. AYDINGÜN*

Sınırları iki kıtaya yayılmış ender kentlerden biri olan İstanbul'un Avrupa yakasında Boğaz girişine 20 km. uzaklıkta yer alan Küçükçekmece Lagün Gölü'nün kıyıları boyunca pek çok arkeolojik kalıntı 2007 yılında başlayan İstanbul Tarih Öncesi Araştırmaları (İTA) projesi kapsamında ekiplerimiz tarafından tespit edilmiştir. Küçükçekmece Gölü, 1992 yılında Bakanlar Kurulu Kararıyla kuzeyden güneye tam ortadan ayrılarak doğusu Küçükçekmece, batısı ise Avcılar ilçesine dahil olmuştur. Çalışmalarımız gölün batısında kalan Avcılar ilçesi Firuzköy yarımadasında yoğunluk kazanmıştır. Yarımada üzerindeki arkeolojik izler bölgedeki insanlık izlerinin Alt Paleolitik Çağdan (yaklaşık 800.000 yıl), Geç Osmanlı dönemine (19. yy) kadar geldiğini göstermiştir.

Nehir, göl ve denizin birleştiği, geniş ve verimli toprak yanında pınarlarıyla temiz yeraltı sularına sahip bu coğrafya insanlık tarihi boyunca yerleşim için aranan tüm vasıflara sahiptir. Bu yüzden burada tarih öncesi çağlara ait izleri bulmak için başlanılan araştırmalar, aslında ne denli haklı olduğumuzu da ortaya koymuştur. İlk incelemelerde tarihlere yardımcı olan buluntular, Alt Paleolitik Çağa ait satırlar, iki yüzeyle, MÖ 7000'li yıllara Çanak Çömlek Öncesi Neolitik döneme kadar inen çakmak taşı naviform biçimli aletler ve hammaddeleri yanında, Neolitik, Kalkolitik, Erken Tunç, Demir Çağı, Helenistik, Roma ve Bizans dönemine ait seramik parçalarıdır. Seramik malzeme dışında kıyı ve iç kesimlerdeki araştırmalarda kale kalıntıları, sur duvarları, yapı izleri, kıyı teras duvarları, rıhtımlı liman kalıntıları, göl içindeki fener yapısı, mezar stelleri ve lahitleri olan, yarımadanın daha önce arkeologlarca pek dikkate alınmamış olması şaşırtıcıdır. Kaçak kazı çukurlarından 2-5 metre derinlikte görülen büyük sütun parçaları toprak altındaki büyük yapıların varlığını işaret etmiştir. Jeofizik çalışmalarımızla da toprak altında değişik seviyelerde yapı kalıntılarının varlığına dair benzer sonuçlar alınmıştır.

Küçükçekmece Gölü kıyısında kilometrelerce uzanan Helenistik dönem kıyı teras duvarlarının, rıhtımın, göl içindeki olası fener yapısı kalıntılarının ve seramik parçalarının varlığı, bize burada diğer dönemlerin varlığı yanında, ağırlıklı olarak Helenistik bir yerleşmenin varlığını işaret etmiştir. Ayrıca İstanbul Arkeoloji Müzelerinde yer alan pek çok Helenistik mezar ve adak stellerinin Küçükçekmece Gölü çevresinden gelmiş olması da bölgede Helenistik dönemde bir yerleşmenin varlığını bildirmektedir. Antik Çağ yazarlarının eserleri taranarak bölgenin tarihteki yeri araştırılmış ancak bir kaç cümle dışında fazla bir bilgi bulunamamıştır. Küçükçekmece Gölü Havzası resmi bir yönetim olarak ilk kez MÖ 7. yüzyılda kurulmuş Byzantion şehir devletinin hinterlandı içerisinde yer almış, ardından Roma döneminde de Konstantinopolis'in hinterlandı içinde kalmıştır. Özellikle Byzantion'un var olduğu yüzyıllar boyunca hinterlandı ile sıkı bir ilişkide olduğunu düşünmemiz gerekir, çünkü kent devletinin varlığını sürdürebilmesi için gereken tarım, deniz ürünü ve hammadde, merkez yerleşimin çevresinden temin edilmiş olmalıdır. Tarih boyunca hep gözde kalmış bir kentin, hinterlandıyla olan ilişkisi çok önemlidir. İstanbul arkeolojisi için, genellikle kent merkezlerine yönelik çalışmalardan söz edilebilir. İstanbul'un

* Kazı Başkanı, Doç. Dr. Kocaeli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü

ne Helenistik, ne Roma Bizans ne de Osmanlı dönemlerinde henüz hinterlandıyla ilişkisi tam anlamıyla aydınlatılmamıştır. Bu tür ilişkiler özellikle Doğu Akdeniz havzasında yer alan bazı antik kentler için araştırıldıysa da yeterli değildir. İstanbul'un tarihsel geçmişinin ve kültürel peyzajının sağlıklı araştırılması için çevresinin arkeolojik, filolojik, jeomorfolojik, jeodezik, klimatoloji gibi bilimler aracılığıyla ortaya çıkarılacak geçmiş dönem verilerine ihtiyaç bulunmaktadır.

14.07.2007 gün ve 15280 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla, Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Kocaeli Üniversitesi adına 16 Ağustos 2009 tarihinde ilk kazmanın sembolik olarak vurularak¹ (**Res. 1-2**) başlanılan ilk kazı sezonunda gelecek yıllar için en önemli altlığı oluşturacak haritalandırma ve karelej çalışmaları (**Harita 1**) ile jeoradar çalışmaları (**Res. 3**) yapılmış, kazılar 2010 yılında gerçek anlamda başlamıştır. 2014 ve 2016 yıllarında kazılara ödenek sıkıntısından ara verilip, depo çalışması yapılmıştır. Bu yüzden kazıların arazi çalışması gerçekte 2010-2011-2012-2013 ve 2015 sezonlarında olmuştur.

Kazı alanları (**Res. 4**) daha önceden yasal olmayan biçimde açılan çukurların tahribat önceliklerine göre belirlenmiştir. Kazılarımız Avcılar Firuzköy Yarımadası'nda yaptığımız karelej çalışmalarına göre 8, 24 ve 39. alan olarak adlandırılan bölgelerde sürdürülmektedir.²

KAZI ALANLARININ KISA TANITIMI

8. ALANDAKİ KAZILAR

8. Alan, Avcılar Firuzköy Yarımadası'nın doğu kıyısının en kuzeyindeki kazı alanıdır (**Res. 5-6**). 2013 yılı çalışmaları sonuna kadar kazı alanlarındaki çalışmalarda seviyelerin aşağı doğru inmesiyle mimari kalıntılar daha sağlıklı bir şekilde ortaya çıkmaya başlamış ve bazılarının tanımları yapılabilmektedir. Bu alanda, büyük bir açık sarnıç ve kale yapısı, tanımlı yapılardandır. İmparatorlara, saray ya da manastıra üretim yaptıkları düşünülen atölyelere ait olduğu sanılan damgalı tuğlalarla inşa edilmiş yapılardan, özellikle sarnıç, büyüklüğü ve tonlarca su kapasitesiyle, burada yaşayanların her dönem su ihtiyacını karşılayabilecek niteliktedir. Roma İmparatoru I. Constantinus (324-337), tüm Akdeniz coğrafyasına yayılmış imparatorluğunu daha iyi yönetebilmek için başkentini, jeostratejik yönden Asya ile Avrupa'nın buluştuğu önemli bir coğrafyada konumlandırmış ve bugünkü İstanbul'un tarihî yarımadasında MÖ 7. yüzyılda kurulmuş olan Byzantion kent devletinin merkezine taşımıştır. Constantinus, Roma'nın yeni başkentinde büyük bir imar faaliyetine girmiştir. Geç Antik Çağ kaynakları, Konstantinopolis'in en dış sınırlarının Küçükçekmece'den başladığını yazar. Küçükçekmece Gölü Havzası'nda yürütülen kazılar, yazılanları arkeolojik verilerle doğrulamaya başlamıştır.

8. alan olarak tanımlanan Firuzköy Yarımadası'nın kuzeyindeki kazı alanında; Büyük Sarnıç, Kale İçi Yapıları, Sütunlu Yapı ve Kıyı Teras Duvarları olarak adlandırılan kalıntılarda kazılar devam etmektedir. Kazılarda ortaya çıkan yapıların tuğlaları, I. Constantinus ve oğullarının (Constantinus II, Constantius,

1 Kazılara, ilk kazma, 16.08.2009 tarihinde dönemin Kültür Varlıkları Müzeler Genel Müdürü, İstanbul İl Kültür ve Turizm Müdürü, Küçükçekmece ve Avcılar Kaymakamları ile Belediye Başkanları ve Kocaeli, İstanbul, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Rektör, Rektör Yardımcıları ve Danışmanlarının katılımında bir basın toplantısıyla vurulmuştur. Tüm katılımcılara çok teşekkür ederiz. Kazılarımız süresince pek çok bilim insanı, öğrenci ve işçi fedakârca görev yaparak bugüne gelmiştir. Tüm ekibe katkılarından dolayı ayrıca çok teşekkür ederim.

2 Kazılara Kültür ve Turizm Bakanlığı ödenekleri dışında, 2011 yılında İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı ve AL-TAŞ Ambarlı Liman İşletmeleri destek vermiş, 2012 ve 2013 yıllarında ise İstanbul Valiliği'nin desteğiyle İstanbul İl Özel İdaresi katkı sunmuştur. Büyükşehirlerde İl Özel İdarelerinin kapanmasıyla 2014 yılına arttırılan ödenek kullanılmamış bu yüzden 2014 yılında kazı yapılamamıştır. 2015 yılında Bakanlık ödeneği dışında yine Altaş Ambarlı Liman İşletmeleri ve BOEING firmalarından destek alınmıştır. BOEING firması 2016 ve 2017 yıllarında da desteğini devam ettirmiştir. Kazımız, Kocaeli Üniversitesi 2015-036 no'lu Bilimsel Araştırma Projesi (BAP) ile de desteklenmiştir, BAP'a teşekkür ederiz. Kocaeli Üniversitesi başkanlığında yürütülen kazılara İstanbul, Mimar Sinan, 18 Mart, Başkent, Selçuk, Doğu Akdeniz, Çukurova, Ege, Kafkas, Lahey, Madrid Autonomo, Bristol, Kiel Üniversiteleri'nden farklı disiplinlerden pek çok bilim insanı katılmaktadır. 2014 ve 2015 yıllarında Institute of Archaeology and Ethnology Polish Academy of Sciences, Centre for Late Antique and Early Medieval Studies (Wroclaw) Prof. Dr. Blazej Stanislawski başkanlığında bir ekip ile kazıların Orta Çağ bölümü yürütülmeye başlanılmıştır.

Constans) hâkimiyet dönemine ait damgalar taşımaktadır (Sayar 2015: 187-194). 8. bölgenin İmparator I. Constantinus ile oğulları zamanından başlayarak, giderek genişleyen ve imparatorlara ait bir mekânı barındıran saray/manastır kompleksi, *martyrion*?, büyük su sarnıcı gibi mimari kalıntılara sahip olduğu düşünülmektedir.

Büyük Sarnıç: 21-22-23-24F-G-H-I-J-K-L karelajlarını kapsayan kalıntıların üzerlerini tamamen kapatan bitki örtüsünün kaldırılmasıyla büyük bir anıtsal yapının varlığı anlaşılmış ve bu alanda da kazı yapılmasına karar verilmiştir³. İlk kez 2011 sezonunda başlatılan kazılarda, damgalı tuğlalardan örülmüş, kemerli, açık bir sarnıç tespit edilmiştir (**Res. 7**). Sarnıcın içinde, duvar yüzeyinin 5 cm'lik kalın bir sıvayla kaplı olduğu, onun da üzerinin daha ince bir tabaka hâlinde sıvandığı görülmüş, düzenli aralıklarla pışmış toprak künkler bulunmuştur. İçleri toprakla dolmuş bu künkler temizlendiğinde, çoğunun kör oldukları ve arka kısımlarının bilinçli olarak kapatıldığı anlaşılmıştır. Kapalı künklerin, büyük su kapasitesine sahip sarnıcın içindeki su basıncını azaltmak amacıyla yerleştirildiği sanılmaktadır. Yapının, doğu-batı ile kuzey-güney duvarlarının köşe yaparak değil de, oval dönerek birleştiği ve batı yönündeki duvarın, yukarıdan gelen basıncı engellemek amacıyla kemerli nişlerle devam ettiği görülmüştür; bu nişlerden dokuz tanesi açılabilmiştir. Sarnıcın uzunluğunu anlamak amacıyla doğu-batı eksenli uzun duvar takip edilmiştir. 2012 yılı itibarıyla 70,2x18,1 m ebatlarında yaklaşık 1200 m² alanı kapsayan sarnıcın uzun duvarı takip edilmiştir (**Res. 8-9**). İleriki yıllarda bu duvarın kazısı devam edecektir. Yüzeyden -3,5 m alçalarak devam eden sarnıcın tabanının (**Res. 10**), 15 cm kalınlığında, kırmızı renkli, sıkıştırılmış tuğla tozundan hazırlanmış bir harçla sıvandığı anlaşılmıştır. Uzun duvarın güneyinde, sarnıca su sağlayan tünellerden birisi tespit edilmiştir. Dış yüzeyi taştan, içi ise molozla doldurulmuş kanal, yatağını ve kenarlarını oluşturan ince taş plakalar ve su geçirmezliği sağlayan iç kaplamasıyla geniş ve alçak bir duvardan oluşmaktadır. Kanalin ve çevresindeki anıtsal boyutlu su yapılarının varlığı, bölgede yaşayan büyük bir nüfusu göstermektedir. Sarnıçlar aynı zamanda limana girip çıkan gemilerin temiz su ihtiyacını karşılamış olmalıdırlar. Yapının depremler sonucu doğu duvarının yıkıldığı tespit edilmiştir (**Res. 11**). Sarnıçta ele geçen damgalı tuğlalar yoluyla İmparator I. Constantinus döneminde (324-337) bu yapının inşasına başlanılmış ve sonrasında imparatorun oğulları tarafından inşaatın devam ettirilmiş olabileceği; MS 5-6. yüzyıllarda da dönemin önemli din adamları ya da bölgesel yöneticileri tarafından, değişik tuğla imalathanelerince üretilen malzeme ile onarımların yaptırıldığı sanılmaktadır (Sayar 2013: 53-55). Bu kitapta sarnıç ile ilgili detaylı bir bölüm Dr. Kerim Altuğ tarafından hazırlanmıştır. Sarnıçta ve kazıda ele geçen damgalı tuğlalar, Prof. Dr. Mustafa Sayar ile birlikte çalışılmaktadır. Sarnıca su sağlayan tünel sistemleri ise ekibimizin Mağara araştırma grubu tarafından araştırılmaktadır.

Kale İçi Açmaları: Ortaya çıkmaya başlayan 13-14M açmalarında beliren büyük yapı gruplarının niteliği henüz tespit edilememiştir. Bu yapı gruplarının birbiri ile ilişkili bir kompleks olduğunu düşünmekteyiz (**Res. 12-13**). Kale kalıntısı önündeki alanlarda tabanları *opus sectile* tarzında mozaik kaplı, köşegenli bir yapının niteliği çözülememiştir (**Res. 14-17**). Mimari planının özellikleri henüz tam ortaya çıkmamasına rağmen Bizans Sanatı Uzmanlarımız tarafından bu yapının 4-5. yüzyıllara ait bir *martyrion* olabileceği düşünülmektedir⁴. Yapının duvarlarında ya da kubbesinde mozaik kaplı (**Res. 18**) sahneler olduğuna dair bol miktarda renkli, hatta bir kısmı altın kaplı tessera parçaları ele geçmektedir. Yapının tabanının altında kırlangıç kenet izleri taşıdığı görülmüştür. Bu izler yapının daha önceden var olan bir Helenistik yapının üzerine kurulmuş olduğu kanısını vermektedir. Ayrıca bu açmada ortaya çıkan mermer kartal başı heykeli, mimari plastik açısından önemli bir örnektir (**Res. 19**).

Sütunlu Yapı: Kaçak kazıcıların açtığı bir delikten görülen sütun parçasının bulunduğu noktadan başlandığı için “sütunlu yapı” olarak adlandırılan kazı alanı (**Res. 20-25**), 13. yüzyıl başından daha eskiye doğru, 5. yüzyıla kadar tarihlenebilen küçük buluntular, sikkeler, cam örnekleri vermiştir. Sütunlu yapı-

3 Büyük Sarnıç olarak adlandırılan yapının kalıntılarına ilk kez, Avcılar Belediyesi Başkanlığı'na bağlı KUDEP uzmanları Cafer Tayyar Emre (Sanat Tarihçisi) ve Ahmet Arslandoğmuş (Arkeolog) dikkat çekmiştir, kendilerine teşekkür ederiz.

4 Prof. Dr. Asnu Bilban Yalçın bu konuda ilk sözlü görüş bildiren bilim insanıdır. Prof. Dr. Blazej Stanislawski'de aynı kanıdadır.

nın doğusunda 2013 yılında açılan 16-17 F-G açmalarında, atölye olabileceği sanılan mimari bölmeler ile 2013 yılının ilginç buluntuları ele geçmiştir. 7 adet altın sikkeden oluşan minik bir hazine de bu açmanın *latrina* (tuvalet) olarak kullanılan bölümünün duvar kenarından çıkmıştır. İmparator Phokas (602-610) ve imparatorlar Yaşlı ve Genç Heraklios'lara (610-640) ait altın sikkeler⁵, aynı seviyede ele geçen buluntuların tarihlendirilmesine de yardımcı olmuştur. Oldukça sağlam *in situ* durumda ampforalar ve 700'den fazla unguentarium (**Res. 26-29**) yine bu açmalarda ele geçmiştir⁶. Tübitak Marmara Araştırma Merkezi tarafından yapılan analizler sonucunda, pişmiş toprak şişelerin içlerinde ilaç kalıntıları olduğu anlaşılmıştır. Söz konusu açmalarda MS 620-640 yılları arasında büyük bir yangın yaşandığı gözlenmektedir. Yangın sırasında aceleyle yapının içinin terk edildiği, geride kalan çok fazla buluntudan anlaşılmaktadır (**Res. 30**). Ayrıca *graffito* lu bir kiremit parçası ve mermer yazıt bu açmada ortaya çıkarılan epigrafik malzemelerdir (**Res. 31-32**). İçinde bulunan tıbbi üretimde kullanılan malzemeler nedeniyle bir hastane yapısı (nosokomeion) olabileceği de düşünülen sütunlu yapının kazı çalışması tamamlandıktan sonra gerçek bir tanımı yapılabilecektir. Bu tarihler, Tuna Nehri'ni geçerek Bizans topraklarına ait Trakya üzerinden gelen Avarların Konstantinopolis'e kadar akınlar yaptığı ve İmparator Phokas ile Heraklios'un batıda Avar ve Bulgarlar ve doğuda Sasaniler ile savaştığı yıllardır (Ostrogorsky 2015: II.3). İçinde bulunan tıbbi üretimde kullanılan havanlar (**Res. 33**), havaneleri (**Res. 34**), spatulalar (**Res. 35**), kemik ilaç kutuları (**Res. 36**), cam malzemeler nedeniyle, bir hastane yapısı olabileceği de düşünülen sütunlu yapının, kazı çalışması tamamlandıktan sonra gerçek bir tanımı yapılabilecektir. Bu yapının kazısı Kocaeli Üniversitesi ile Polonya Arkeoloji ve Etnoloji Bilimler Akademisi tarafından yürütülmektedir.

8. alanda, 4-7. yüzyıllar arasında yoğun bir yaşam olduğu görülmektedir. Özellikle uzak bölgeler arası iletişim ve ticaretin en önemli kanıtlarından olan ampforalar bu tabakalarda oldukça fazla miktarda ele geçmiştir. Mısır, Roma, Levant, Ege, Tassos, Ganos ampforalarının yanında Karadeniz ampforalarının varlığı Bathonea? Liman yerleşmesinin önemini göstermektedir. Ampforalar üzerinde damgalar ve dipintolar mevcuttur. Uluslararası taşımacılık açısından önem arz eden bu kaplar Ülkü Kara tarafından doktora konusu olarak çalışılmaktadır.

8. alan kazılarında ortaya çıkmakta olan anıtsal yapının ve çevresinin 7. yüzyılın ilk yarısında yaşanan yangının ardından bir süre terk edildiği sanılmaktadır. 9-11. yüzyıllar arasında eski temellerin üzerine daha kalitesiz mimari ile tekrar yerleşildiği anlaşılan bölgede, 11. yüzyılda bir kez daha deprem ya da deprem sonrası heyelan olduğu en üst seviyeler indirilirken karşılaşılan duvar yıkıntılarının (**Res. 37**), altından gelen seramik malzeme ile sikkelerden anlaşılmıştır.

Deprem sonrasında yerleşim tekrar toparlanmaya çalışılsa da 13. yüzyıldan sonra eski günlerinin ihtişamından eser kalmadığı malzemenin azlığı ve kalitesinden anlaşılmaktadır. 14. yüzyıldan sonra, yarımadanın kuzeyi yerleşim yeri olarak kullanılmamıştır.

2015 yılı sütunlu yapı kazılarında bir kaç kurşun obje ele geçmiştir. Bu objelerden bir tanesinde hayvan üstünde bir figür fark edildiğinden Türkiye Atom Enerjisi Kurumu Küçükçekmece Nükleer Araştırma Enstitüsünde röntgen ve XRF değerlendirmesinden sonra⁷ İstanbul Restorasyon ve Konservasyon Merkez ve Bölge Laboratuvarı Müdürlüğü'ne temizlenmek üzere götürülmüştür. Söz konusu eserin, uzmanlardan Seda Tulgar'ın detaylı temizliği sonrasında stilistik açısından Erken Hitit dönemi özellikleri gösteren kurşundan açık kalıp tekniğinde üretilmiş geyik üzerinde duran bir figürin olduğu ortaya çıkmıştır (**Res. 38-39**). Geyik üzerinde ayakta duran tanrı ya da tanrıça betimleri Hititlerin "Kırların Koruyucu Tanrısı/Tanrıçası"^DLAMMA olarak tanınır ve kabartmalarda, mühür baskılarında, ritonlar üzerinde sık

5 Tekin 2013: 69-71. (Sikkelerimizi değerlendiren Oğuz Tekin'e çok teşekkür ederiz)

6 Detaylı bilgi için bu kitap içerisinde Dürdane Kaya, "Küçükçekmece Göl Havzası (Bathonea?) Kazıları Geç Antik Çağ Unguentariumları-2013" adlı makalesine bakınız.

7 Ana madde olarak Pb (Kurşun) ayrıca az miktarda Fe, Mn, Cu, Ca, V, Ti, K, Si, Al, Mg elementleri alaşımın yapısında gözlemlenmiştir. Rapor: Dr. Asiye BAŞSARI (Türkiye Atom Enerjisi Kurumu Küçükçekmece Nükleer Araştırma Enstitüsü)

sık karşımıza çıkar, aynı zamanda yazılı belgelerde özellikleri ayrıntılı olarak tanımlanır⁸. Bu ilginç buluntu, 2013 yılında 22-24. alan kazılarında bulunan MÖ 2. bin özellikleri gösteren ikili heykelcik grubu ile birlikte yazımızın aşağı bölümünde yorumlanacaktır.

Sütunlu yapı olarak tanımladığımız yapının mimari özellikleri, planı bu kitapta Asuman Yarkın Yeşilirmak tarafından detaylı olarak verilmiştir. Yapının mimari elemanları ve kronoloji çalışması Prof. Dr. Blazej Stanislawski tarafından değerlendirilmektedir. Anıtsal yapının o dönem için özel yapımı ve kesimli pencere camlarının olduğu anlaşılmıştır. Bu konu ve diğer ele geçen küçük cam eserler Kazı Başkan Yardımcısı Dr. Şeniz Atik ve Merve Özkılıç'ın değerlendirmesine bırakılmıştır. Yapının üst seviyelerinden gelen sırlı seramikler ise yüksek lisans öğrencisi Gülsüm Türkmen ile beraber çalışılmaktadır. Yapıda mimaride kullanılan metal aksam yanında dini litürjik obje olarak tanımlanan grup ise yine bir yüksek lisans öğrencisi Ayberk Enez'e tez çalışması olarak verilmiştir. Ayberk Enez bu kitapta *in situ* durumundan yararlanarak, yapının yanmış bir kapının canlandırmasını denemiştir.

8. Alan Sondaj 1

Kazılar başlamadan evvel bölgede bazı yerlerin define arayıcıları tarafından yasal olmayan biçimde kazıldığı ve açılan çukurlardan birtakım mimari elemanların görüldüğü tespitlerimiz arasındaydı. Sütunlu yapı olarak tanımladığımız yapının 25 metre kuzeyinde kale duvarı yakınlarında açılmış bir çukurun sondajına karar verilmiştir. 8. alan 11/12 C karelajları içerisinde kalan sondajın kazısı Prof. Dr. Jesus Gil Feuansenta tarafından yürütülmüştür. "Sondaj 1" olarak adlandırılan bölgeden yarı dairevi bir düzenleme ile büyük boyutlu kireç taşı bloklardan oluşan kuleyi andıran bir mimari belirmiştir. Kale duvarı yakınındaki bu mimari yapının iki katlı olduğu taban ve taban altındaki bölümden anlaşılmaktadır. Sondajda görülen taban altından gelen bir damgalı kulp parçası üzerinde "Ailios oğlu Arispolios" yazmakta ve Mustafa H. Sayar tarafından Geç Helenistik döneme tarihlenmektedir. Bu sondajın ileriki yıllarda büyütülmesi planlanmaktadır (**Res. 40 a-b**).

Kıyı Teras Duvar Kazısı

8. alanının göl kıyısında 2011 yılında Dr. Hakan Öniz başkanlığında sualtı ekibi tarafından teras duvarının kazısına başlanılmıştır. Yaklaşık 40 metre boyunca takip edilen kıyıdaki teras duvarının dış cephesinde çok düzgün harçsız kesme taş bloklar görülmektedir. Duvarın içte yaklaşık 1,5 metre kalınlığında taş moloz dolgu ile doldurulduğu anlaşılmıştır. Dolgular arasında da harç görünmemektedir. Bu nedenle duvarın Helenistik dönemde inşa edildiğini sanmaktayız. Duvar bazı yerde üç metre yüksekliğe erişmektedir. Duvarın üst seviyelerinden itibaren düzgün kesme taşlarının muhtemelen başka yapılarda kullanılmak üzere daha sonraki dönemlerde sökülerek alındığı görülmektedir. Kesme taş sırasından en fazla altta üç sıra geriye kalmıştır. Duvar bir noktada kapı biçiminde bir açıklık vermekte ve sonra yine devam etmektedir. Açıklık ve tabandaki düzgün kireç taşı bloklarla beraber arkada karaya doğru uzanan basamaklı bölüm, deniz ulaşımıyla yerleşmeye giren ve çıkanlar için kapı olarak planlanmış gibi görünmektedir (**Res. 41-45**).

22-24-25. ALANLARDAKİ KAZILAR

22-24. Alanlar, Firuzköy Yarımadası'nın doğuya bakan kısmının orta kesimlerinde yer alır. Bu alanlarda Küçük Liman kalıntıları, antik yollar, meydan ya da antik pazaryeri (Makellon ya da Macellum) ve antik havuz ile apsisli yapının kazıları devam etmektedir. 24. bölge kazı alanında en üst seviyelerde karşılaşılan yıkılıp dağılmış mimari parçalar, duvar altında kalmış, bireylere ait iskeletler⁹, seramikler ve diğer

8 Geyikli Tanrıça figürünü tek başına detaylı olarak yayına hazırlanmaktadır.

9 Kazıda rastlanılan iskeletlerin yerinde açılışı, laboratuvar çalışmaları ve sonuç değerlendirmesi Adli Tıp uzmanı Dr. Ömer Turan başkanlığında büyük bir tıp ve antropoloji uzmanlar grubu tarafından yürütülmektedir.

buluntular, yaşanan felaketler (deprem, heyelan, yangın ve saldırı) sonrasında bölgenin terk edilip bir iki yüzyıl sonra yeniden yerleşildiğini göstermektedir. Bu olay birkaç kez tekrarlanmıştır. Son olarak 18. yüzyıl sonlarına doğru Balkanlardan göçerek gelen Firuz Bey ailesinin oluşturduğu Osmanlı çiftlik yaşamının başladığı görülür. Çiftlik yapıları (**Res. 46**) etraftaki antik kalıntılar kullanılarak inşa edilmiştir.

Küçük Liman, Liman Yolu, Havuz, Hamam, Meydan: Yarımada'nın doğu kıyısında, Küçük Liman olarak adlandırılan koyda iki taş kaplı iskele mevcuttur¹⁰. Güneyde yer alan iskelenin 2009 yılında kazısına başlanmıştır. Yüzeyden 1 m kadar aşağıda, düzgün kesme taştan yapılmış kaplamalar ortaya çıkarılmıştır. Alanın doğu ve batısında, göl kenarında yer alan duvarların, üst üste harçsız taş sıraları şeklinde, kıyıya paralel uzandığı görülmüştür. Bu iskelenin hemen yanında kıyı hattında bazı mimari parçalar da ele geçmiştir (**Res. 47**). Taş iskelenin arkasında, batı yönde ilerletilen kazı çalışmalarıyla; 3,85 m genişliğinde, kenarlarındaki bordür taşlarıyla şekillendirilmiş, ortasına daha küçük taşlarla stabilize dolgu yapılarak üzeri toprakla sıkıştırılmış, oldukça düzgün bir antik yol tespit edilmiştir. İskeleden yukarıya doğru düz devam eden yol, 100 m sonra dik açı yaparak keskince sola dönmektedir (**Res. 48-50**). Yol üzerinde ele geçen seramik parçalarıyla diğer küçük buluntular, yolun Erken Roma döneminden itibaren kullanıldığını ortaya koymaktadır. Küçük Liman yolu olarak adlandırdığımız yol, Helenistik ya da Erken Roma dönemine tarihlenen 5x7 m'lik bir havuzla birleşmektedir. Havuz, kireçtaşı blokların düzgün kesimiyle oluşturulmuştur. Birkaç basamakla havuza iniş merdiveni yapılmıştır (**Res. 51-52**). Havuzun en üst sırasındaki taşlar, içte silmeli olarak işlenmiştir. Havuzun tabanı da yine çok düzgün kesimli kaplama taşlarıyla örülüdür. Havuzun hemen yanında Geç Osmanlı döneminde inşa edilmiş kubbeli bir hamam yapısı mevcuttur (**Res. 53-54**). Hamamın tabanı kaçak kazıcılar tarafından kırılmıştır. Ancak hamamın arkasında daha eski, tonozlu bir yapıya ait kalıntıların 35 x 30 cm ölçülerinde 4,5-5 cm. inceliğinde, kireç harçlı tuğla duvar kalıntılarının varlığı ve su tünellerinin mevcudiyeti Geç Roma döneminde de bir su yapısı olduğunu düşündürmektedir (**Res. 55**). Havuz ve hamamın önünden geçen taş ve mermer döşeli antik yol geniş bir meydana bağlanmaktadır. Kazılarak ortaya çıkarılan meydanın ölçüleri 40x40' metredir (**Res. 56-57**). Bu meydanın antik balık pazarı (Makellon ya da Macellum) olarak kullanıldığı düşünülebilir. Balık satıcıları loncası başkanı gün ağarırken günlük balık miktarını bölge yöneticisi olan *eparkhos* 'a bildirdikten sonra, balıkçıların gece boyunca tuttıkları balıkları küçük liman yolundan meydana getirdikleri, günlük olarak devlete ödemek zorunda oldukları vergiyi (Dagron 2002: 459) buradaki havuza balık olarak bıraktıktan sonra da balıklarının pazarladıklarını düşünebiliriz. 2008 yılı araştırmasında Küçük Liman kıyısında bulunan ve ekibimizin epigrafi Prof. Dr. Mustafa H. Sayar tarafından okunan, *EPARKOU* damgalı bir unguentarium parçası, burada bir yerel yöneticinin varlığını gösteren ilk kanıttır (**Res. 58**). Antik Yunan ve Roma dönemlerinde balıkçılığın kent ekonomisindeki yeri çok önemlidir. Antik kaynaklara göre, Küçükçekmece'de yaşayan nüfus oranına göre o yıllar için çok büyük bir tutar olan yıllık 15.000 kg balık tutulmaktaydı (Bursa 2010:14-18). Roma ve Bizans dönemlerinde İstanbul ve yakın çevresinde loncalar aracılığıyla yürütülen her türlü ekonomik faaliyet rahatça denetlenebilmektedir. Lagün gölleri tuzlu, ılık ve besinle dolu olduklarından palamut ve ton gibi göçmen balıkların yanı sıra kefal, kılıç, yılan balığı gibi diğer balıkların da rahatça üremelerine olanak sağlar. Küçükçekmece'nin kefal yumurtasından üretilen havyar kurutması ve Garum adlı balık sosları Antik Çağ boyunca oldukça revaçtadır (Deveciyan 2006: 218). Meydana ulaşan taş döşeli yol (**Res. 59**), yarımada'dan kuzeye doğru iki kilometre uzanarak sola döner sonra 1 km ilerler Eskinos deresinin üzerindeki 2008 yılında yıkılan taş köprüden tekrar yukarı Bahçeşehir'e doğru devam ederek Via Egetia ile bağlantı sağlar. Ancak bu yolun üstü son yıllarda molozlar dökülerek kapanmıştır (**Res. 60**).

Apsisli Yapı: Küçük Liman'ın yukarıdaki alanda, yüzeyde görülen (**Res. 61**) bazı kalıntılar nedeniyle başlatılan kazılarla, apsisli bir yapı kalıntısı ortaya çıkarılmıştır (**Res. 62**). Üç nefli plana sahip bir bazilika olduğu düşünülen yapının ölçüleri şimdilik netleşmemiştir. Bazilikal tipteki yapının apsisinin kubbesinden dökülen taş parçalarının yıkıntıları arasında iki bireye ait iskelet (**Res. 63 a-b**) ile bir adet İmparator Justinianus sikkesi ele geçmiştir. Ayrıca orta nefin mermer tabanı üzerinde sıra dışı bir bi-

10 Küçük liman kalıntılarını bölgede tarım yapan Ziraat Mühendisi Erdal Bayol göstermiştir, kendisine çok teşekkür ederiz.

çimde yatmakta olan bir başka bireyin durumu da ani bir yıkımdan kaçamamış olduğunu göstermektedir. Orta nef mermer tabanda karşımıza çıkan iskeletin üzerinde büyük taş parçaları yer almıştır. Adeta yıkıntı altında ezilmiş gibi görünen bireyin, kaburga kemikleri ve başı eziktir. Yanında 6. Yüzyıla tarihlenen mor renkli bir cam şişe parçası bulunmuştur. Bu izler jeofizik uzmanlarımıza göre muhtemel bir depremi işaret etmektedir¹¹. Justinianus dönemi sikkesi depremin 6. yüzyılda yaşanmış olabileceğini göstermektedir. Orta Çağ kaynaklarında Ayasofya'nın yapımından 22 yıl sonra İstanbul'da yaşanan çok büyük bir depremde Küçükçekmece çevresindeki büyük yapıların temeline kadar yıkıldığından söz edilmektedir (Theophanes Contianus V: 94.) Kazı alanındaki Apsisli Yapı'nın kubbe çöküntüsü ve duvarlarının temeline kadar yıkılmış olmasının tespiti antik kaynakları doğrular niteliktedir. Apsisli Yapı'nın orta nefindeki taban gri renkli Prokonnesos (Marmara Adası) mermerleri hâlâ mevcuttur (**Res. 64**). Yapının, muhtemelen 6. yüzyıldaki büyük depremle ani bir yıkılışının ardından temellerine kadar çöktüğü ve yapı taşlarının alınarak çevrede kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bu alanda yoğun mimari plastik parçalar ele geçmiştir (**Res. 65-66**). Doğu nefinin olduğu yerde taş döşeli bir yol inşa edildiği anlaşılmaktadır (**Res. 67**). 10-11. yüzyıllarda ise yapının nartex kısmına gelen bölümlerinin mezarlık olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır (**Res. 68**).

Bazilikal tipli yapının inşasından çok daha önce apsis ve çevresinin kullanılmış olduğu, yapı taşlarının farklılığından anlaşılmıştır. Apsisin temelini oluşturan kırlangıç kenetli büyük taş bloklar, burada daha önce Helenistik bir exedranın bulunabileceğini göstermiştir (**Res. 69**). Exedra olasılıkla bir su yapısı/çeşme/havuz (?) olarak kullanılmış olmalıdır. 2012 yılı kazı sezonunda tespit edilerek detaylı araştırması mağara araştırma uzmanlarımız (ASPEG) tarafından yapılan¹² su tünelinin, söz konusu exedraya temiz su sağladığı sanılmaktadır (**Res. 70-71**). Zaman içinde su tünelinin içinin toprak ve moloz ile kapanmasıyla yeniden açılan tünellerin exedradan uzaklaştığı sanılmaktadır. Helenistik dönemden sonra bir süre terk edildiği anlaşılan exedra, Geç Antik Çağ'da büyük bir bazilikanın apsis temeli olarak kullanılmıştır. 2010 yılında apsis temeli içindeki apsis kubbesinin yıkıntısına ait molozlar temizlenmeye başlanmıştır. 2013 yılında bazilikanın inşa dönemini anlamak için 11,15 m. seviyede düzeltilen apsisin içte ve dışta temeline kadar inilmeye karar verilmiştir (**Res. 72**). Apsis ve doğusundaki karelajın seviyesi indirilirken pek çok sikke, seramik, kandil, cam eser ele geçmiştir. 1-2 yüzyıl Roma dönemine tarihlenen mermerden mezar ya da adak levhaları (**Res. 73**) ile Helenistik dönem siyah firnisli seramik parçaları da (**Res. 74**) yine apsisin dışındaki karelerden seviye indirilirken gelmiştir. Bu veriler apsisin bulunduğu noktanın 5. ve 6. yüzyıllar öncesinde de kullanıldığını ve exedranın varlığını kanıtlayan önemli verilerdir.

Apsis içindeki seviye indirilirken, Helenistik dönem exedrasına ait büyük taş bloklara ulaşılmıştır. Bu seviye altında 10,05 metrede kum ve ostreaedulis kabuklarından oluşan dolgu ile karşılaşmıştır¹³. Ostreaedulis döşeli kum seviyesi indirilirken, 50 cm aşağıda kum ve sarımsı balçık dokulu tabaka altından bir taş sırası fark edilmiştir (**Res. 75**). Genişletilerek açılan seviyede kum taşı bloklardan oluşan iki sıra düzenli yerleştirilmiş taş dizisiyle karşılaşmış ve aynı seviyeden duvar kenarından bir adet demir heykelcik ele geçmiştir¹⁴ (**Res. 76a**). Apsisin batı yönündeki 15K no'lu açmadan da yaklaşık on gün aradan sonra aynı tipte ikinci bir heykelcik daha ele geçmiştir¹⁵(Aydingün 2013: 1-14).

İlk heykelciğin bulunduğu yer, apsisli yapının apsis yarı dairesi içindeki 9,45 m kotudur. Bu kot, bazilikanın apsisinin temelinin çok daha aşağısında olup, bazilika ile alakalı bir seviye değildir. İlk bakışta apsisin ayakta kalabilmiş kireçtaşı büyük blokları göze çarpmaktadır.

11 Jeofizik çalışmalarımız Prof. Dr. Şerif Barış başkanlığında Kocaeli ve Almanya Kiel Üniversiteleri jeofizik uzmanlarıyla yürütülmektedir.

12 Su tünelleri konusunda bu kitap içerisinde Eğilmez vd., "Küçükçekmece Göl Havzası (Bathonea ? Kazıları, Antik Çağ Su Temin Tünelleri)" başlıklı makaleye bakınız.

13 Ostrea Edulis konusunda İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve İşletmeciliği Enstitüsü'nden, Prof. Dr. Cem Gazioğlu, Yrd. Doç. Dr. A. Edip Müftüoğlu, Dr. Volkan Demir ilk gözlemleri yapmıştır. Kendilerine teşekkür ederiz.

14 Açma sorumlusu Arkeolog Ahmet Aslan tarafından kazılan exedrada demir heykelcik ortaya çıkarılmıştır.

15 Açma sorumluları Arkeolog Nejat Pantı ve Dürdane Kaya tarafından 2. demir heykelcik ortaya çıkarılmıştır.

İkinci heykelcik ise kazıların yine 24. bölgesinde 15K açmasının “c” plankaresinde ele geçmiştir. Heykelcik, açmanın 15,98 m’de yüzeyden itibaren inilen 14,90 m kotunda kuzey-güney yönünde uzanan tek sıralı taş duvar dizisinin altındaki kum ve deniz canlıları kabukları döşeli 13,87 m kotundaki başka tabanın altından gelen kumlu doku içinde ele geçmiştir (**Res. 76b**). Her iki heykelciğin de benzer karakterde yapı tabanlarında ele geçmesi bunların aynı döneme ait olduklarını göstermektedir. Açmalar arasındaki mesafe apsisli yapının güneybatı yönünde 45 m’dir. Kazılar ilerledikçe her iki açmadaki heykelciğin geldiği seviyedeki mimarinin ilişkisi daha net olarak tanımlanabilecektir.

Tipolojik özellikleri göz önüne alınarak MÖ 2. binin ilk yarısına tarihlenebilen Erken Hitit tipindeki iki heykelciğin yanında, aynı döneme tarihlenebilen seramik parçalarının da İstanbul’da bilimsel bir kazıda ortaya çıkması, buluntuların birbirini doğrulaması açısından önemlidir. Batı ve Orta Anadolu’da ki Orta Tunç Çağı kazılarının Erken Hitit tabakalarının pek çoğunda ele geçtiği için çok rahatlıkla tanımlanabilen çark yapımı, ince cidarlı, kırmızı hamurlu ve kırmızı astarlı, dikey açkılı, mallarından olan seramikler kulplu testi formundadırlar (**Res. 77**). Hitit seramiklerinin genel özelliği kap yapımında çömlekçi ustalarının mineral katkılı çömlekçi hamuru kullanmalarıdır. Biraz demir içeren çömlekçi kiline değişik tanecik boyutlarında kum ya da taşçık bazen de şamot adı verilen çanak çömlek kırıkları katarak, hazırlanan hamura şekil verirken, kap yüzeylerinin yükseltgen ortamda (fırınlama sırasında yeterli oksijen alan bir ortam) fırınlandığında parlak kırmızı renge dönüşen, artılmış ince kilden yapılmış bir astarla kaplamalarıdır (**Res. 78**). Erken Hitit seramiğini tanımlayan en temel özellik parlak bakırı ya da altını çağrıştıran, metalik pırıltılı kap yüzeyidir. Bu türde üretilmiş seramiklerin üretim tekniğine “gold glimmer” adı verilmektedir. Büyük olasılıkla bu işlemde amaç değeri yüksek madeni kapları anımsatan ürünleri taklit etmektedir (Müller-Karpe 2002: 502). Kırmızı hamurlu, kırmızı astarlı ve dikey açkılı metalik kapları taklit eden bir kulplu testimizin gövdesi üzerinde Alacahöyük’te ele geçen altın kapları anımsatan dairevi geometrik kazımlar mevcuttur. Bu testi, sandık biçimli bir taş sıralı bir mekan içinden gelmiş ve içinden toz halde kalay çıkmıştır¹⁶ (**Res. 79-80**). Kalay MÖ 2000’de döneminin en kıymetli hammaddesidir. Tunç yapımı için özel olarak çok uzak ticaret rotalarından getirtilir. Türkiye Atom Enerjisi Kurumu, İstanbul Nükleer Araştırma Enstitüsü-Küçükçekmece Uzmanları Doç. Dr. Şinasi Ekinci ve Dr. Asiye Özseri tarafından arazide yerinde XRF cihazıyla yapılan analizlerde Hitit tipindeki iki heykelciğin yer aldığı açmalardaki beyaz macun kıvamındaki dokunun ağırlıklı olarak Sn (kalay) verdiğini göstermiştir (**Res. 81**).

Oldukça kaliteli çark yapımı kırmızı seramiklerin, demir heykelciklerle aynı konteksten ele geçmesi İstanbul Protohistoryası için bir ilktir. Dönemi içinde düşünüldüğünde içi kalay dolu metalik kaplar ne kadar değerli ve prestij eşyasıysa, demir heykelciklerde aynı dönem için son derece kıymetlidir. Çünkü MÖ 2000’lerin başında demir, daha önceki bin yıllardan itibaren bilinse bile, henüz seri üretime geçmemiş, sanayide gelişme evresini yaşayan bir maden olduğundan az bulunur, bu yüzden çok değerli maden durumundadır. Erken Hitit metinlerinde AN.BAR olarak tanımlanan demir, kral ve kraliçe ile özdeşleştirilen son derece değerli bir malzeme olarak geçer. Hititler ilk önceleri prestij malzemesi olarak kullandıkları bu metali izabe tekniğini bularak (Savaş 2006:11) günlük yaşam içine sokmuş, araç-gereç ve silah yapımında demiri kullanmışlardır. Daha sonra demiri ihraç etmeyi başarmış hatta zaman zaman da ihracatını yasaklamış bazen vergi ya da haraç olarak alarak (Dönmez 2014: 68) dönemlerinde büyük bir güç elde etmişlerdir¹⁷. Bir çok yazılı kaynakta demirin altına göre beş kat, gümüşe göre kırk yada doksan

16 XFR cihazıyla Türkiye Atom Enerjisi Kurumu, İstanbul Nükleer Araştırma Enstitüsü-Küçükçekmece tarafından yapılan analizler için Doç. Dr. Şinasi Ekinci ve Dr. Asiye Özseriye çok teşekkür ederiz.

17 Hititlerde Demir’in kullanımıyla ilgili detaylı çalışmalar arasında Sedat Erkut’un doktora tezi başı çekmektedir. Ünsal Yalçın’ın *Hititler ve Demir* konusundaki yayınları yanında, Halil Tekin’in *Eski Anadolu Madenciligi*, Sevgi Dönmez’in *Hitit Döneminde Değişim Aracı olarak kullanılan Madenler*, Savaş Özkan Savaş’ın *Çivi Yazılı Belgeler Işığında Madencilik ve Maden Kullanımı*, Afetinan, Jana Siegelova, A. Kempinski ve Silvin Kosak; E. Laroche, (CTH 242) çalışmaları, Hititlerin Demir kullanımını hem yazılı metinler hem de arkeolojik kanıtlarla detaylı olarak açıklamaktadır. Bkz. Kaynakça listesi.

kat daha değerli olduğu belirtilmektedir¹⁸. Kazı alanlarımızda iki ayrı açmada bulunan heykelciklerin demirden yapılmış olması onların dönemindeki değerini ve çok özel olarak üretildiklerini göstermektedir. Hitit yazılı kaynaklarında çok dindar bir toplum olan Hititlerin tanrılarını üretirken pek çok maden yanında demirden üretildikleri de yazmaktadır (Savaş 2006: 63-65). 8. Alandaki Geyikli Tanrıçayı da benzer dönem buluntusu olarak ele aldığımızda, söz konusu figürinler ve seramik buluntular analogik özellikleriyle MÖ 18-15. yüzyıllar arasına tarihlenebilmektedir.

Bu eserlerin ve kalay, bitümen gibi hammaddelerin İstanbul Küçükçekmece kıyılarına kadar nasıl geldiği ise önemli bir sorudur. Tarihsel kayıtlara baktığımızda Hititlerin bilinen ilk kralı olarak kabul edilen Labarna'nın (MÖ 1680-1650) yılları arasında hükümdarlık yaptığı ve bu dönemden beri (Alp 2002: 178; Karauğuz 2002:140), Hititlerin Kuzeybatı Anadolu'daki Wiluša ile ilişkilerinin başladığı kabul edilmektedir (Turan 2016: 95). Orta Hitit Krallığı'nda ise 15. yüzyıl başlarında yaşamış I/II Tudhaliya'nın Kuzeybatı Anadolu'daki Aššuwa federasyonunu yıktığı hem metinlerden (KUB XXIII.11 Öy.II 13-19) hem de Boğazköy'de ele geçmiş bir tunç kılıç üzerindeki yazıdan anlaşılmaktadır (Ünal 1992: 46-50; 1993:727-730). Söz edilen Aššuwa ülkeleri arasında Wiluša (Troia)'da bulunmaktadır. Son yıllarda Aššuwa ülkesi olarak kabul gören bölge, Troia- Çanakkale- Balıkesir- Erdek çevresidir (Alparslan 2002: 23-34). Erdek ve hemen arkasındaki Kapıdağı Yarımadası, Küçükçekmece Gölü'nden lodos rüzgarlarının olduğu günlerde çok açık bir şekilde görünmektedir ve yaklaşık 80 km uzaklıktadır. Tunç Çağı denizcilerinin açık denizlerde görüş mesafesi içerisindeki kara parçalarına gidebildikleri bilinmektedir yaklaşık 80 km'lik bir uzaklık, lodos rüzgarları ile sabah erkenden hareket eden bir yelkenli geminin akşam olmadan Marmara'nın güneyinden kuzeyine ulaşması için yeterli bir mesafedir (**Res. 82**). Hititler bölgeye gelme bile onların özel eşyalarını getiren, ticari bir alışveriş sisteminin var olduğunu düşünmemiz gerekir.

Anadolu üretimi olduğu düşünülen demir heykelcikler ve kırmızı astarlı seramikler yanında aynı konteksten küçük bir parça MÖ 17-15. yüzyıllara tarihlenebilen Kıbrıs beyaz astarlı (White Slip) seramik parçası¹⁹ ele geçmiştir (**Res. 83**). Ayrıca yine aynı alandan açık renk zemin üzerine turuncu renkli, paralel bantlı Miken kabına ait küçük bir parça ile boyalı bir kulp ele geçmiştir (**Res. 84**). Balkan Tunç Çağı seramiklerini andıran bir kaç kahverengi hamur üzerine beyaz boyalı seramik parçası da aynı konteksten gelmiştir (**Res. 85**). İkinci demir heykelciğin geldiği 24. bölge 15K açmasında Mezopotamya kaynaklı plakalar halinde dairevi biçimde yerleştirilmiş bitümen (**Res. 86**)²⁰ deposu açığa çıkarılmıştır. 8. alan kazılarında ortaya çıkarılan "Geyikli Tanrıça" figürini de ele alındığında bölgede MÖ 2. binin ilk yarısına ait izlerin varlığı kuvvetlenmektedir. Tüm bu buluntular bölgenin MÖ 2000 başından itibaren Akdeniz ve Levant ile ilişkisini göstermeye başlayan ilk arkeolojik kanıtlardır²¹. MÖ 2000'li yılların ilk yarısına tarihlenebilen Erken Hitit heykelcikleri ile seramik parçalarının deniz kumu kaplı alanın 25 cm kadar altından gelmesi yarımadanın MÖ 4. yüzyıldan önceki bir dönemde deniz seviyesi altına kaldığını göstermektedir. Tam olarak ne zaman gerçekleştiği bilinmeyen deniz seviyesi yüksekliğinin iyi çözümlenmesi gerekmektedir. Bu sorun jeolojik çalışmalarla anlaşılmalıya çalışılacaktır. Seviye değişikliği sebepleri anlaşıldığında, İstanbul'un kronolojisindeki özellikle MÖ 2. bin MÖ 1. bin arasındaki döneminin bilgi eksikliğine dair tarihsel boşluk kapanabilecektir.

18 Sümerce-Akadça yazılı kaynaklarda, KU¹.AN= amu-tum, as²ium (meteor demiri) ve AN:BAR=parzilum olarak adlandırılan demir madeni Kültepe metinlerinde altından beş misli değerli olarak geçmekte, KT.s/k-89 envanter numaralı bir vesikada ise gümüşten 90 misli değerli olduğu anlaşılmaktadır. Afetinan demirin gümüşten kırk kat değerli olduğunu belirtmektedir (Afetinan 1939:431). Asur Ticaret Kolonileri Çağında, Demir ticareti Anadolu'nun yerli saraylarının tekelinde olup Asurlu tüccarlara bu madenin ticaretini yapma yetkisi verilmemiştir. (Sever 1994: 92; Sever 1997: 293; Garelli 1977: 99; Yalçın 2004: 223; Bahar 1994: 310.)

19 Kıbrıs'ın MÖ 2. bin seramiklerinin taklidi beyaz astarlı bir testi parçası yıllar evvel Çarşıkapı kazılarında ele geçmiştir. Fıratlı 1958: 29-32; Dönmez 2004: 41-55; Dönmez 2006: 239-264.

20 British Petrol laboratuvarlarında analiz yapılmıştır, kendilerine teşekkür ederiz.

21 Bu konuda bilim heyetimizden Haldun Aydınğün bir doktora tezi hazırlamaktadır.

Bu seviyelerdeki kazılar geniş ölçekli açılabilirdiği takdirde Küçükçekmece Göl Havzası (Bathonea?) kazıları, İstanbul'un eksik kalan tarihsel boşluklarını tamamlayacak veriler ile daha sağlıklı bir Tunç Çağı kronolojisi oluşturulabilecektir.

24 Alan Sondaj 1-2 Açmaları:

24. alandaki 7-1 kare alanında yer alan birkaç sütunun varlığı nedeniyle burada bir jeofizik yapılmıştır. Jeofizik sonuçları büyük bir blok tabanın varlığını bildirmiştir. Bu nedenle 5x2 metre ölçülerinde iki sondaj açılmıştır. Sondajlar arasında 5 metrelik bir boşluk bırakılmıştır. Kuzeydeki 1. sondajda 4,5 metreye inilmiştir. Güneydeki 2. sondaj açmasında ise 3,5 metreye kadar inilmiştir. Her iki sondaj açmasında da kültür varlığına ve mimari elemana rastlanılmamıştır. 1. sondajda yatayda bir anamoli görülmezken arada beş metrelik aralığın olduğu 2. sondajda yatayda ani bir kırılma ve kopma izi gösteren koyu renkli bir tabakaya rastlanması bölgedeki depremselliği tetikleyen küçük fayların varlığını bir kez daha akla getirmiştir. Bu konuda Jeoloji Uzmanı üyemiz Prof. Dr. Hayrettin Koral çalışmaktadır (Res. 87-88-89). Sondaj çukurları, daha sonra kazının amorf seramiklerinin gömülmesi ile kapatılmıştır.

Osmanlı Dönemi Yapıları Temizliği

24. alanda yer alan Geç Osmanlı dönemi Çiftlik yapıları Bulgaristan'dan 18. Yüzyılda göçen Firuz Bey ailesinin kurduğu, zamanla sahiplerinin el değiştirdiği çiftlik yapılarıdır. Bu yapılar eski yerleşmelerin yapı taşları kullanılarak yapılmış, iki katlı konut, hamam, mutfak, hayvan ağılları, depolardan oluşmaktadır. Çiftlik yapılarının röloveleri Yılmaz Kuyumcu ve Asuman Yarkın Yeşilirmak tarafından çıkarılmaktadır. Osmanlı çiftlik yapılarının çevre temizliği yapılmıştır (Res. 90a-b). Buradaki sosyal yaşam Tarihiçi üyelerimiz Prof. Dr. İbrahim Şirin ve Doç. Dr. Funda Selçuk Şirin tarafından çalışılacaktır.

25 Alan 3-4-5 Sondajları

25. Alanda I/3-4-5 kare alanlarında Apsisli yapının 70 metre doğusunda kıyıya doğru yüzeyden yapılan jeofizik yöntemlerle yapı yerlerinin tespit etme çalışmaları 2013 yılında Kocaeli ve Kiel Üniversiteleri çalışmalarıyla devam etmiştir (Res. 91a). Bu çalışmada 2013 Mayıs ayında bölgede uygulanan jeofizik yöntemlerin sonuçları verilmiştir. Jeofizik yöntemlerde doğru akım özdirenç yöntemi, yer radarı ve manyetik yöntemler uygulanmıştır. Jeofizik çalışmaların sonuçları dikkate alınarak sondaj açılan yerlerde, antik su tüneli ve kanalizasyon hattının kıyıya yakın bir noktada (Res. 91b) V biçiminde birleşerek kıyıdaki mekandan göle boşaldığı anlaşılmıştır (Res. 92).

39. ALAN KAZILARI

39. Alan-Büyük Liman: Firuzköy Yarımadası'nın en güneyinde yer alır. Helenistik-Roma dönemlerinde kullanılmış Büyük /Bilgili limanı ve Sualtı çalışmalarımızın başkanı Dr. Hakan Önez tarafından tespiti yapılan antik deniz feneri olduğu sanılan deniz içi mimari kalıntıları bulunmaktadır (Res. 93-97).

Büyük Liman/Bilgili Limanı: Göl üzerinde kuzeyden güneye doğru uzanan Avcılar Firuzköy Yarımadası'nın ucundaki doğal olmayan çıkıntı, bir antik limanın kalıntılarına aittir²². Büyük Liman/Bilgili Limanı olarak adlandırılan yarımada ucundaki alanda, düzgün kesme taş ve moloz taşlarla yapılmış, 1,5 m kalınlığında, limanın teras duvarlarına ait kalıntılar bulunmaktadır (Res. 98). Osmanlı dönemine ait bir sarnıç yapısı da bu mevkide yer almaktadır (Res. 99). Büyük Liman/Bilgili Limanı kalıntıları arasında; Roma dönemine ait lahit parçaları da dikkat çekmektedir (Res. 100). Ayrıca, göl içindeki kayalık üzerine, fener inşa edildiğine dair bir kalıntı da tespit edilmiştir (Res. 101). Bilgili

²² Büyük/Bilgili Limanı kalıntılarını Avcılar Belediyesi Şehir Planlama uzmanlarından Seçil Yalçınkaya fark ederek tarafımıza bildirmiştir, kendilerine teşekkür ederiz.

Limanının blok ve kesme taşlarının geçen yüzyılın başlarında bile ayakta olduğu ve Gölün girişindeki tarihi köprünün 1930'lardaki onarımı sırasında kayıklarla buradan taş söktüklerini anlatan yerli halkın yaşlılarından öğrenilmiştir.

Küçükçekmece Gölü, ilk zamanlar Marmara Denizi'nin bir koyudur, 6. yüzyıldan öncesinde deniz ile gölü ayıran kumsalın bugünkünden çok daha açık olduğu sanılmaktadır. Zamanla koyun önünde ince bir kıyı kordonunun (kıyı oku) oluşmaya başlamasıyla, yavaş yavaş deniz ve koy birbirinden ayrılarak lagün gölüne dönüşmüştür. Kıyı okunun doğuya doğru uzaması ile birlikte 1650 m uzunluğunda ve 45 m genişliğinde bir gidegen (göl ayağı) oluşmuştur (Doğaner 2000: 6). Bu coğrafi oluşum Antik Çağ'da Myrmex günümüzde ise Menekşe Kanalı olarak tanımlanmaktadır (**Res. 102-105**).

Avcılar Firuzköy yarımadasında belirlediğimiz karelej numaralarına göre; 8. 22-24. ve 39. alan olarak kazıları sürmekte olan her üç kazı alanında ilk beş sezon sonunda kazılarda ele geçen küçük objeler, figürinler, sikkeler, seramikler, amphoralar, Küçükçekmece'nin uzak bölge deniz ticaretinde binlerce yıldan beri bilinen önemli bir ticaret istasyon limanı olduğunu göstermektedir. Özellikle MÖ 5 - MS 7. yüzyıllar arasında Akdeniz'in batısından doğusuna kadar pek çok antik merkezle (İspanya, İtalya, Sicilya, Fas, Mısır, Lübnan, Fenike, Suriye, Ege Adaları) Karadeniz arasında yapılan yoğun bir deniz ticaretinin varlığını ortaya koymuştur. 7. yüzyıldan sonra azalan uluslararası ticaretin en önemli nedenleri arasında koyun önünün giderek daralması sayılabilir.

Kazılarımızın boyutları büyüdükçe çıkan mimari ve malzemenin çeşitliliği yanında, farklı dönemlerde yaşanmış sosyal olaylar ve bunların ortaya koyduğu verilerin yorumlanabilmesi için oluşan sorular nedeniyle büyük çaplı uluslararası bir ekip kurularak değerlendirmeler yapılmaya başlanılmıştır. Yapıların ve malzemenin bilimsel tanımı, analizleri, incelenmesi ve yayına hazırlanması çalışmaları sürmektedir. Aynı zamanda göl içi ve kıyıları detaylı olarak taranmakta, jeodezik, biyolojik, manyetik ve paleoklimsel çalışmaları yapılmaktadır. Çevrenin fauna ve florası da yine profesyonel ekiplerle çalışılmaktadır. Küçükçekmece Gölü'nün önemli bir sulak alan olması sebebiyle 357 tür olmak üzere ortalama 20 bin kuşa ev sahipliği yapmaktadır (**Res. 106**). Bunun yanında her yıl 1.000.000 üzerinde kuş ise İstanbul Boğazı üzerinden kıtalararası göçlerini tamamlamak için araziye toplanma ve dinlenme amacıyla kullanılmaktadır (**Res. 107-108**). Bunun yanı sıra çeşitli topluluklar tarafından bölgemizdeki kuş türleri ve doğal yaşam fotoğraflanmıştır (**Res. 109-113**).

Kazı sonuçlarının bu kitapta yalnızca bir bölümü yer alabilmiştir. Değerlendirmesi tamamlanan çalışmalar ayrı monografiler şeklinde yayınlanacaktır.

AN EXCAVATION SITE AT THE JUNCTION OF RIVER-LAKE AND SEA (Works of the First Five Years)

Şengül G. AYDINGÜN*

Istanbul is a unique city lying in two different continents, which are separated by the Bosphorus. Twenty km west of this strait lies the Küçükçekmece Lagoon Lake, which has been a main focal point of our Istanbul Prehistoric Research (ITA)¹ Project. In 1992, the Lake of Küçükçekmece was divided for administrative purposes by a north-south line between the townships of Avcılar in the west and Küçükçekmece in the east. Our works has been concentrated on the Firuzköy Peninsula, lying on the western shore of the lake, belonging to Avcılar. We conducted intensive surveys on the banks and in the basin of the lake since 2007, resulting in a great number of finds in the form of both architectural structures and small objects. The findings from the early periods of our survey showed human activity beginning in the Lower Paleolithic (approximately 800,000 BC) extending up to the Late Ottoman Period (19th century).

The region probably provided favorable conditions for settlement throughout the entire human occupation, thanks to rivers, the lake and the Sea of Marmara. Therefore it was pretty obvious that signs of prehistoric life were going to be found in this area. This is evidenced by numerous surface finds recovered in the initial stages of our survey in the form of scrapers and double faced tools from the Lower Paleolithic, raw materials, cores and naviform tools of flint stone from the PPN (7000 BC), and ceramics from the Neolithic, Chalcolithic, Early Bronze Age, Iron Age, Hellenistic, Roman and Byzantine periods. Beyond these small finds, our surveys on the coast and inland discovered ruins of castles, city walls, buildings, coastal walls, piers, harbors, a possible lighthouse inside the lake, grave stelae and sarcophagi. It was quite surprising that a site so rich in archeological finds and so close to the center of Istanbul remained unnoticed by previous generations of archaeologists. On the other hand, treasure hunters were unfortunately fully aware of its importance, and dug innumerable test trenches. Sometimes, these illicit diggings gave us a glimpse of what lies under the surface, enabling us to see the remains of buildings of considerable size and importance. Our initial geophysical surveys also gave signals which can be interpreted as buildings in different layers.

The dating of several kilometers long coastal walls, the piers, the possible light house, and numerous ceramics to Hellenistic times showed us that among all the periods represented, the Hellenistic displays the highest degree of intensity. Furthermore, many Hellenistic votive and grave stelae, which had previously been brought to the Istanbul Archeology Museum, and have their origins around the Küçükçekmece Lake, had already proved the existence of Hellenistic settlements in the area. However, in the survey of ancient writers' works not much information was obtained with the exceptions of a few sentences referring to the area. The Küçükçekmece Lake's basin was first within the territory of the city

* Director of the Excavations, Kocaeli University, Faculty of Science and Letters, Department of Archaeology.

1 Istanbul Prehistoric Research Project (ITA) continues since 2007 under the leadership of Dr. Şengül Aydingün.

state of Byzantium, which had been founded in the 7th century BC. We have to think that this city state was in close relation with its hinterland due to its necessities, such as agricultural and sea products and raw materials. All these materials had to be brought to Byzantium for its survival. During the Roman Era the Küçükçekmece Lake basin became part of Constantinople. Just as before, the relations of this important city with its hinterland must have been very crucial. However, concerning the history and archeology of Istanbul, our only references are previous excavations, which were carried out in central parts of the city rather than its periphery. As a result, the relations of this metropolis with its hinterland in Hellenistic, Roman and even Ottoman times are yet to be uncovered. On the other hand, the history of Istanbul, and for that matter, of any important and long-existing city, cannot be fully understood by referring only to written sources and archaeological diggings. Such a study must involve a variety of scientific disciplines, such as geomorphology, geodesy, climatology, seismology and many others. We applied to the excavation permit with this particular vision.

With the decision of Turkey's Council of Ministers signed on 14.07.2009 with the registration number of 15280, the permit for excavations was granted to the Ministry of Culture and Tourism and the Kocaeli University. Following, the opening ceremony on the 16th of August 2009² (**Fig. 1-2**), a brief fieldwork was planned as it was already late in the season. In this first season, apart from a small excavation of mostly symbolic nature, some preparatory works of mapping (**Map-1**) and geophysical surveys (**Fig. 3**) at the sites with the highest potential were completed. Therefore, the real start of the excavations had to wait until next year. The excavations gained momentum, increasing their scope in each consecutive year from 2010 to 2013. Season 2014 was a sudden halt due to the lack of financing. Consequent to this, a much reduced team continued digging at the site in 2015. The seasons of 2016 and 2017 proved to be impossible for excavations for a multitude of reasons. Nevertheless, a concise shuffling of all the materials in the depots yielded important insights and genuine discoveries during the study season of 2016. In sum, since the start of the excavations it is possible to count only five full seasons, in which our team was at the site and actually digging.

Following the preparation of a grid system, the excavations started in areas code numbered 8, 24 and 39³. These areas were chosen according to the destruction levels of the illegal trenches hitherto dug by treasure hunters.

---

2 The first symbolic excavation was conducted on 16.08.2009 by Prof. Dr. Ahmet Emre Bilgili, who was the director of Istanbul Cultural Heritage and Museums Directorate at that epoch. Other dignitaries involved were the district governors and mayors of the Küçükçekmece and Avcılar townships; and the chancellors and vice-chancellors of the universities of Kocaeli, Istanbul and East Mediterranean.

3 The preliminary excavation seasons were financed by limited contributions from the Ministry of Culture and Tourism. There were also a number of other sponsors, which were able to support us to varying degrees. A special fund from the project entitled "Istanbul: European Culture Capital of the Year 2010" was used in the season of 2011. In the same year, Altaş Ambarlı Liman İşletmeleri also supported us both in cash and in kind. The seasons of 2012 and 2013 were the best financed seasons of the project so far. The governorship of Istanbul provided financial support through İstanbul İl Özel İdaresi (a government establishment financing civil investments). Unfortunately, this establishment was closed down in 2014; and a sum, which could have helped us tremendously in that year, was lost in bureaucratic intricacies. Hence, we could not excavate during 2014. Boeing and Altaş provided support for the season of 2015, when it became possible to excavate in only one area. The excavations also received a financial contribution from the Kocaeli University BAP (Scientific Researches Projects). We would like to thank to all these institutions.

Under the leadership of the Kocaeli University, the below mentioned universities became part of the project with their scientists from many different fields. They are the universities of İstanbul, Mimar Sinan, 18 Mart, Başkent, Selçuk, Doğu Akdeniz, Çukurova, Ege, Kafkas, Lahey, Madrid Autonomo, Bristol, and Kiel. Since 2014 a team under the leadership of Prof Dr. Blazej Stanislawski from the Institute of Archaeology and Ethnology, Polish Academy of Sciences, Centre for Late Antique and Early Medieval Studies (Wroclaw) has been taking part in the project, and studying the medieval finds of the excavations.

A BRIEF PRESENTATION OF THE EXCAVATION AREAS

EXCAVATION AREA 8

Situated on the eastern coast of the Firuzköy Peninsula, Area 8 is the northernmost site of the excavations (Fig. 4). When a number of buildings started to show themselves towards the end of the 2013 season. It was possible to define some of them partially; and to make some educated guesses for the others. Two structures of interest were an open cistern of considerable size, which we named Great Cistern, and a castle-like complex named Castle Building. In addition to these, excavations in Area 8 also continue at the so-called Building with Columns and at the coastal walls (Fig. 5-6). The bricks recovered in these structures carry stamps dated to the reigns of Constantinus the 1st and his sons (Constantinus II, Constantius, Constans); and were probably produced in special workshops dedicated solely to imperial palaces or monasteries. Roman emperor Constantinus the 1st moved his capital from Rome to Byzantium in order to be able to rule his empire more effectively. He immediately started a big construction program to match the small city of Byzantium to the magnificence of a capital of the Roman Empire. We think that the building program in Area 8 started at the time of emperor Constantinus the 1st and then slowly developed into an imperial building complex with a palace/monastery, a martyrion and a large cistern. Writers of Late Antiquity report that the outer borders of the new capital passed by Küçükçekmece. With the discovery of imperial structures, our excavations started to prove the authenticity of these ancient texts.

The Great Cistern: The ruins of the structure is spread to squares 21-22-23-24F-G-H-I-J-K-L in our grid system. The importance of the structure was understood immediately when a small section of its weathered wall was discovered in the autumn of 2010⁴. When the excavations of the cistern started in 2011, a structure built with stamped bricks was uncovered. It was an open cistern, the walls of which were made as a succession of arches (Fig. 7). Its walls were covered with a 5 cm-thick plaster applied as an inner layer; and a thinner one as an outer layer. On the walls there are regularly placed terra cotta ducts. We first defined them as water collection tubes, as they were filled with earth and mud, which we found normal. However, when we noticed that they were designed as closed units, it came as a big surprise to realize that they were not meant to supply or discharge water. Our researches couldn't find a satisfactory explanation for their function. Some experts think that they help to relieve the pressure of the water exerted on the walls of such a large cistern.

The structure has a long rectangular shape but it does not have clean, right-angled turning points. On the contrary, the walls change their direction in smooth-angled, cylindrical sections. This type of design makes sense as it deals better with the water pressure, to which the cistern may be exposed. The western wall contains arched niches, nine of which were excavated. The north-south wall was followed during the 2012 season up to a length of 70,2 meters (Fig. 8-9-10). The base of the cistern, which is 3,5 meters below the surface, is coated with a 15 cm-thick special mortar made of ground red ceramic. At the southern end of the long wall, the entrance of a subterranean water canal system is discovered, which was engineered to collect underground water. Besides feeding the large population of the settlement the cistern might also have served to provide fresh water for the ships visiting the harbor. Based on the stamped bricks found in the cistern, one can propose that its construction started at the time of Constantinus the 1st (324-337) and continued during the reigns of his sons. There were also possible repairs around the 5-6th centuries (Sayar 2013: 53-55). In this book, a detailed chapter about this cistern is presented by Dr. Kerim Altuğ. The stamped bricks found both in the cistern and in other buildings of this excavation area were studied by Prof. Dr. Mustafa Sayar. The subterranean canal systems feeding this cistern was studied by the speleologists of our team.

4 The Great Cistern was first noticed and reported to us by the experts of the Avcılar Municipality, Cafer Tayyar Emre (Art Historian) and Ahmet Arslandoğmuş (Arkeologist), to whom we extend our thanks.

Castle's Trenches: We are not able to define either the plans or the purposes of the architectural finds we uncovered within the Castle Building, which is located in grids 13-14M. Nevertheless, we think that the structures belong to a single building complex (Fig. 12-13). The octagonal-shaped structure with a partly preserved and beautiful opus sectile is waiting for further excavations (Fig. 14-17). Despite the fact that the plan of the structure has not yet come out in its full extent, our experts of Byzantine Art think that it is a *martyrion* from the 4th-5th centuries⁵. Many *tesserae* of good quality, some of which are even glazed with gold, were collected within the excavated area; and may indicate that the building had fine mosaics on its walls (Fig. 18). Under the building, big blocks with marks of sparrow tail clamps are visible. Hence, it is possible that the structure was constructed on the foundations of a monumental Hellenistic building.

Building with Column: During our initial survey a shaft dug by illegal diggers caught our attention. Half way through its depth of two meters a broken column was protruding. It was taken as a sure sign of an important building and excavations started during the early days of the 2011 season, with hopes to obtain good results immediately (Fig. 20-22). The excavations in this trench started to yield small finds of coins, metal and glass, first from the 13th century; and as we went further down, going back to the 5th century. Mortars (Fig. 33), pestles (Fig. 34) of various sizes, spatulas (Fig. 35), small drug boxes made of bone (Fig. 36) and glass objects were recovered from the Building with Column, which makes us think that it might have served as a hospital. The excavations have to be completed in order to obtain an unequivocal definition of the structure. On the east of the Building with Column, some work shop like structures emerged in 2013 in grid numbers 16-17 FG. Also a very modest treasure, which consists of seven golden coins, was found within the wall of a possible *latrina*. The golden coins, which were from the era of emperors Phokas (602-610), and Herakleios (610-641), helped us to date other finds from the same layer. Amphorae and a group of unguentaria, most of them in pristine conditions, were also discovered (Fig. 26-29) in the same trenches, which were sealed by a powerful conflagration. The date of this catastrophe was around 620-640 AD (Fig. 30), which coincides with the Avars' crossing of the Danube, coming into Thrace and attack on Constantinople. During this epoch both emperors, Phokas and Herakleios, fought with the Avars and Bulgarians in the west and with the Sasanids in the east (Ostrogorsky 2015: II.3).

It is understood that during the period from the 4th to the 7th centuries there was an intensive occupation in Area 8. A hiatus was followed by another period of occupation from the 9th to the 11th centuries, without the imperial architecture and style of the previous one. The buildings of that second occupation phase were characterized by hastily constructed dwellings using the ruins of the imperial phase. In the 11th century a natural disaster, an earthquake or a landslide, hit the region (Fig. 37). After the cataclysm the settlement never recovered and a third occupation phase continued until the 13th-14th centuries with modest finds of low overall quality. The fact that we could not find any single material from the Ottoman Period came as a big surprise; and indicates that this part of the peninsula was never settled after the 14th century.

A lead object was found during the season of 2015, the investigation of which was carried out in Turkish Atomic Energy Institution⁶ with XRF and x-ray radiography. After the evaluation of the initial results it was sent to the Istanbul's Restoration and Conservation Center's Laboratories⁷ for cleaning. The object was cast in an open mold and represents a goddess standing on the back of a deer (Fig. 38-39). From a stylistic point of view, it is dated to the Early Hittite Period. The god or goddess standing on a deer's back was named by the Hittites "The Protector God/Goddess of Prairies" ^DLAMMA. They are encountered often in reliefs, seal impressions, rhyta and mentioned in great details in written sources.

5 Prof. Dr. Asnu Bilban Yalçın and Prof. Dr. Blazej Stanislawski independently associated the building with a martyrion (personal discussions).

6 Turkish Atomic Energy Authority Çekmece Nuclear Research and Training Center

7 Istanbul Restoration and Conservation Center

Area 8 – Test Trench 1

Twenty-five meters north of the Building with Column and next to the castle wall, there was a pit dug by treasure hunters in previous years. As we decided to enlarge it into a regular test trench, excavations were carried out in grids 11/12 C. A semi-circular, tower (bastion?)-like two-storied structure emerged. The edifice was built of big limestone blocks and is dated to the Late Hellenistic Period (**Fig. 40 a-b**). On the fragment of a stamped handle found below the floor, the inscription “*Arispolis* son of *Ailios*” can be read.

Coastal Wall Excavation

During the season of 2011, a coastal wall of around 40 meters length and 1,5 meters width was uncovered on the lakeside in Area 8. Its outer side was made of clean cut stones without mortar, while its interior was filled with rubble. There was no mortar in the interior of the wall either. For this reason we think that the wall was constructed during the Hellenistic Period. (**Fig. 41-44**).

EXCAVATION AREAS 22-24

Small Harbor, Harbor Road, Pool, Bath, Agora: There are two stone-paved piers on the eastern coast of the Firuzköy Peninsula, in a small bay we named Small Harbor. Pavements of regularly cut stone were found about one meter below the water surface. The coastal walls⁸ on the south and north parts of the area are all made of cut stones joined without mortar and arrayed in parallel lines. A road of 3,85 m width, which was discovered behind the stone pier, and runs in east-west direction, is dated to the Hellenistic or Early Roman Periods. The two edges of this road were made of curb stones, while the middle part was filled and stabilized by smaller ones. Starting at the pier, the road runs in a straight line for 100 meters, and makes a 90-degree left turn (**Fig. 48-50**) to reach a pool made of rectangular limestone blocks of monumental size. The pool is accessible on its western side by means of a few steps (**Fig. 51-52**). Next to the pool stands a Late Ottoman bath with a typical dome (**Fig. 53-54**) Behind the bath it is possible to discern the remains of a vaulted building of considerably older age. Bricks with the dimensions of 35 x 30 x 4,5-5 cm were used with lime and mortar in its construction. Because of the water conduits we also identified, we think that the building may be a Late Roman Bath or any other water-related structure from this period (**Fig. 55**).

The stone and marble paved road passing by the pool and the Ottoman bath enters a large agora of 40 x 40 m. dimensions, which was entirely covered prior to the excavations (**Fig. 56-57**). We think that it was used mainly as a fish market (*Makellon* or *Macellum*). According to Dagron (2002: 459), the head of the fishermen’s guild would inform the local authority (*Eparkhos*) at dawn about the quantity of the daily catch. Having brought their fish to the Agora, the fishermen would deposit a certain percentage of their daily catch to the pool as tax, while the remaining part would probably be sold in that agora. The word *EPARKOU* was clearly legible on a piece of unguentarium discovered in 2008, which proves the presence of a local authority at the site (**Fig. 58**). This finding is in accord with the fact that during the Roman and Byzantine Periods all commercial activities run by the guilds could easily be controlled by the authorities. According to ancient sources, 15,000 kg of fish were being caught yearly at that epoch in Küçükçekmece Lake. Compared with the population of Küçükçekmece at that time, this was respectable quantity (Bursa 2010:14-18).

Migrating fish like bonito and tuna prefer lagoon lakes for their reproduction because of their salty and lukewarm waters full of nutrients. The same goes also for gray mullet, sword fish and eel. In antiquity, the so-called *Garum*, a special sauce prepared from the hard roe of gray mullet, was produced at Küçükçekmece, and was much in demand (Deveciyan 2006: 218).

8 As far as we infer from the surveys and excavations, the coastal walls are circling the entire peninsula. Some times they are found 2-3 meters inland, sometimes in the water. If these walls are marking the Hellenistic coastline, the change in the coastline should be considered minimal given all these centuries passed.

Apsidal Building: A big block of limestone with marks of sparrow tail clamps was found lying on the surface, 115 meters to the southwest of the Small Harbor's pier. A couple of meters away from this, a similar stone block could be seen in a previously dug pit (**Fig. 61**). This spot was chosen as one of the initial excavations trenches; and our work uncovered an apsidal building (**Fig. 62**). It turned out to be a basilica with three naves and dimensions yet to be determined. The walls of the building were found to have been demolished down to their foundations. Similarly, the dome had collapsed and buried two skeletons (**Fig. 63a-b**) and a coin from the Justinian period. Another skeleton was found lying on the marble floor of the main nave. His position, far from being an orderly inhumation, made us think that he was not able to escape from the sudden collapse of the building. Next to him was a piece of glass bottle dated to the 6th century. The cumulative evidence points to an earthquake. We learn from medieval sources that Hagia Sophia was partially destroyed in its 22nd year by one big earthquake. The same sources also inform that buildings around Küçükçekmece were razed to the ground⁹ during the same catastrophe. It is evident that the structure must have collapsed completely during the same earthquake in the 6th century (**Fig. 64**). Later, during the 10th and 11th centuries, the narthex of the building was apparently used as cemetery.

From the different nature of the stone blocks used on its foundation, it is clear that the apse and its close vicinity predate the basilica. These blocks bear the marks of sparrow tail clamps and were probably used in a Hellenistic Exedra, which could be a fountain or a pool. A narrow tunnel, 10 meters south of the apse, is still providing fresh water to a fountain (**Fig. 70**). It is understood that, after the exedra had been abandoned sometime after the Hellenistic period, it was re-used as the apse's foundation in Late Antiquity. In 2013, it was decided to excavate from a starting point at an elevation of 11,15 m¹⁰, both in and out of the apse, down to the foundations of the earliest building, in order to clarify the dating of the structure more precisely (**Fig. 69**). During the excavations, coins, oil lamps, glass objects, Roman votive or grave stelae from the 1st-2nd centuries and Hellenistic black glazed ceramics (**Fig. 74**) were recovered, especially on the outside of the apse. These findings demonstrate that the area was in use before the 5th and 6th centuries, and clearly evidence the existence of a Hellenistic exedra.

While excavating inside the apse, the stone blocks belonging to the exedra came into day light at a stratum above 10.05 m. elevation. At this elevation, this stratum was followed by another of sand and *ostreaedulis* shells, which was about 50 cm in thickness. Further below, irregularly shaped sand stones appeared within yellowish clay, which seemed to form a floor (**Fig. 72**). In the same level, an iron statuette was found next to the wall (**Fig. 76a**). The findspot of the statuette is within the semi circle of the apse, at an elevation of 9,45 m. The level is far below the basilica and not related to this edifice. Ten days later, another iron statuette, very similar in nature to the first one, came out from grid 15K, square "c" of Area 24, which is situated 40 meters to the west (Aydınğün 2013: 1-14). This square had started to be excavated at an elevation of 15.98 m. At 14,90 m. a wall, in the form of a single line of stones running in north-south direction, was encountered. Further down, at 13,87 m, a stratum of sand and sea shells was apparent, below which the second statuette was discovered (**Fig. 76b**). Thus, both statuettes were found on building floors of similar character.

Ceramic sherds dated to the first half of the 2nd Millennium BC were also discovered within similar contexts. This type of ceramics are commonly found in the Middle Bronze Age and Early Hittite levels of Central Anatolian sites. That's why their typology is well known and they can be easily identified. They are wheel-made of red-pulped, red-slipped, vertical-burned, and mineral-rich pastes (**Fig. 77-78**). A handled pitcher was found in a box-like feature and was found to contain powder of tin (**Fig. 79-81**). Tin is one of the most important raw materials of the 2nd Millennium BC, as it was necessary to produce bronze and had to be brought from distant lands.

9 Constantine Porphyrogenetos, Basil, 63; Theophanescontianus, V: 94.

10 As the Küçükçekmece Lake is connected to the sea, the elevation of its surface is equal to the sea level. Hence, the heights are measured from the level of the lake.

The finding of red slip ceramics along with iron statuettes is a first for Istanbul's Protohistory. In the early 2nd Millennium BC, iron was very difficult to obtain, and for this reason, very precious, even though it had been known for some time. In early Hittite texts iron is referred to as AN.BAR and is mentioned to be very precious. Hittites first used iron as a prestige material; but having mastered the means of its smelting (Savaş 2006:11) they became able to produce tools, instruments and arms. Later, they were able to export this precious material; but it seems that they were in a continuous dilemma about offering this strategic material to others. There were times when they levy taxes on its exportation (Dönmez 2014:68) and other times, when they even banned its sales completely¹¹. The Hittite society was a very religious one, and thanks to their religious fervor they tried to create the representations of their respected gods as adorably as possible. For this purpose, they manufactured the statues of their deities using different metals, including iron (Savaş 2006:63-65). The Hittite ceramics and figurines recovered at our site, including the goddess standing on a deer found in Area 8, are dated to the 18th-15th centuries BC, thanks to their stylistic properties.

How these artifacts and tin reached the shores of the Küçükçekmece Lake in Istanbul is an important question. When we refer to historical records we see that Hittite's relations with Wilusa, which is situated in northwestern Anatolia, started with Labarna (1680-1650 BC), the first known king of Hittites (Alp 2002:178; Karauğuz 2002:140, Turan 2016:95), King Tuthalia I/II who reigned in the Middle Hittite Period (15th century BC), destroyed the Assuwa federation, an alliance of northwest Anatolian polities. This historical event was recorded both in texts (KUB XXIII.11 Öy.II 13-19) and in the inscription on a bronze sword found in Boğazköy (Ünal 1992:46-50; 1993:727-730). Wilusa (Troy) was also mentioned among the lands constituting the Assuwa federation.. In recent years the Assuwa lands are located in the area covering Troy – Çanakkale – Balıkesir - Erdek and their vicinity (Alparslan 2002:23-34). Erdek is situated on the western side of the isthmus of the Kapıdağ Peninsula, which can be easily seen from the entrance of the Küçükçekmece Lake on clear days with the south-west wind. The distance between these two points is roughly 80 km, which is a rather short distance for the mariners of the Bronze Age. With the appropriate winds, they could realize the voyage in a single day (**Fig. 82**). Even though for the time being we cannot confirm that the Hittites themselves set foot on the shores of the Küçükçekmece Lake, we can confidently say that there was at least a system of exchange to import their artifacts.

Apart from the iron statuettes and red slip Anatolian ware, a small sherd of Cypriot White Slip ceramic, which can be dated confidently to the 17th-15th centuries BC, was recovered from the same context (**Fig. 83**). This context, however had still more interesting finds to offer. Another ceramic sherd with parallel orange stripes on a fair-colored background, and a similarly colored handle are Mycenaean (**Fig. 84**). A broken handle of darkish brown color with white lines was unique among all our findings; and showed similarities with the Bronze Age wares of the Balkans (**Fig. 85**). Furthermore, in trench 15K in Area 24, in which the second iron statuette was found, a pile of bitumen slabs was recovered. They were stacked in a circular manner and seemed to belong to a merchant (**Fig. 86**). When taken together with the Goddess on a Deer from Area 8, it is possible to put forward that the area was settled and had long distance trade contacts in the first half of the 2nd Millennium BC. These findings, all of them with origins far from Küçükçekmece, constitute the first archeological evidence for the region's trade relations with the Levant, Aegean and possibly Balkans as well.

There is one more peculiarity about the iron statuettes and red slip ceramics. They were all found 25 cm below a layer of sea sand and shells, which can only indicate that the region was under water before the 4th century BC. We don't yet know how and through what kind of geological mechanism these changes in the sea level happened. The problem has to be addressed by geological studies. If it can be solved this will help to understand the scarcity of information about the time period between the 2nd and 1st Millennia BC of Istanbul.

11 For the usage of iron by the Hittites see the Bibliography; Afetinan, Sedat Erkut, Ünsal Yalçın, Halil Tekin, Sevgi Dönmez, Savaş Özkan Savaş, Jana Siegelova, A. Kempinski and Silvin Kosak; E. Laroche, (CTH 242)

Area 24, Test Trenches 1-2:

Two deep trenches were dug in grid 7-I of Area 24. While the trench in the north did not show any anomaly, the one in the south, which was only 5 meters away, displayed a completely different profile with a dark broken mark. The trenches were respectively 4, 3 and 3,5 meters deep; did not contain any single archeological find, but were a boon for geologists. Since the earthquake of 1999, which was devastating for Avcılar, seismologists have been searching for small fault lines crisscrossing the region. What we found was one of them (**Fig. 88-89**).

The Cleaning of Ottoman Buildings: There are Late Ottoman farm buildings in Area 24, which, like many others around Küçükçekmece, were constructed partly with the ancient stones collected from our excavation sites (**Fig. 90 a-b**). Some of these buildings date to the 18th century, and built by Firuz Bey and his family, who emigrated from Bulgaria. With the passing of time, the owners changed and with the addition of a number of new facilities the farm was used until the 1970's.

Areas 24-25, Test Trenches 3-4-5

In Areas 24-25, geophysical investigations were carried out and three test trenches opened. Our works brought to daylight a double-water-conduit system, which flows into the lake through a building on the shore that we previously excavated (**Fig. 91 a-b**).

EXCAVATIONS AREA 39

The Great Harbor/Bilgili Harbor: The southern tip of the Firuzköy Peninsula is a manmade extension built as a part of the harbor facilities (**Fig. 93-97**). This extension now consists of the remains of 1.5 m. thick coastal walls, built by regularly cut curbstones and rubbles (**Fig. 98**). At the very tip, the square plan of a building is still discernible under the water. There is also the remains of an Ottoman cistern nearby (**Fig. 99**). Furthermore, a possible ancient lighthouse was identified on a rocky outcrop inside the lake. This structure should be assessed taking into consideration that the Küçükçekmece Lake was once a bay in the Sea of Marmara. A sandbank, which slowly occurred in time, cut the lake off from the sea, forming a lagoon lake (Arıç 1955) (Fig.104-105).

At the end of the five excavation seasons, it is understood that Küçükçekmece played an important role in long distance trade, especially during the period between the 5th century BC – 7th century AD. We were able to find ceramics from Spain, Italy, Sicily, Marocco, Egypt, Lebanon, Syria, and the Aegean. Hence, it is possible that the site had a pivotal position in the trade between the Mediterranean and Black Sea regions.

KAYNAKÇA / BIBLIOGRAPY**Antik Kaynaklar / Ancient Sources**

- Agathias Agathias, The Histories (Corpus Fontium Historiae Byzantinae), Joseph D. Frendo, 1975 çevrili, Walter De Gruyter, Berlin.
- Constantin Porphyrogenitus De Administrando Imperio (On the Administration of the Empire) Greek Text, Edited By GY. Moravcsik (English Translation by R.J.H. Jenkins, Dubarton Oaks, Washington, 1967.
- Theophanes Constinuatus Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae Edt. B.G. Niebuhrı C. F. Bonnae, MDCCXXXVIII.

Modern Kaynaklar/Modern Sources

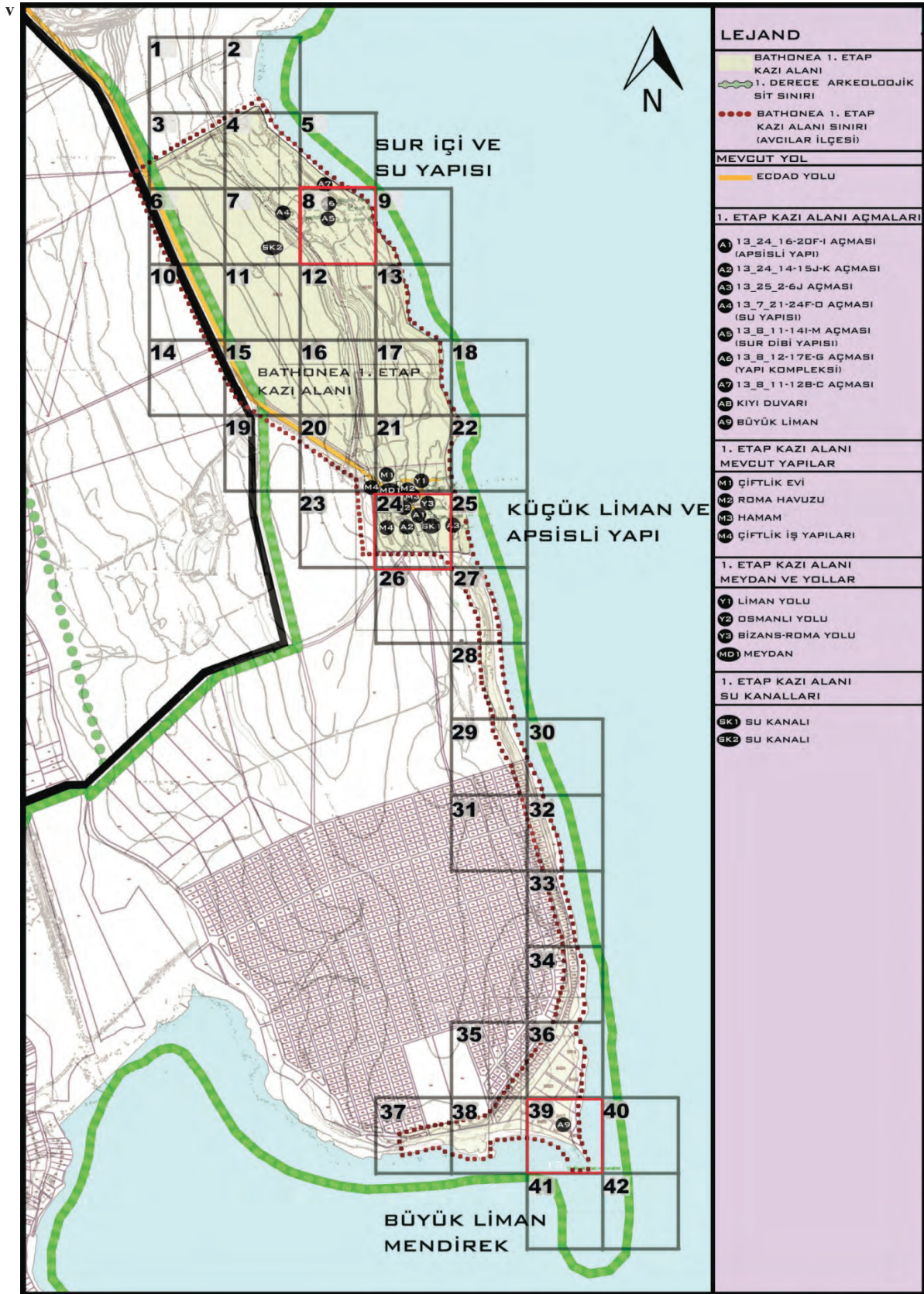
- Afetinan 1939 Afetinan A., 1939. "Etilerde Ekonomi Hayatı", *Bellekten* III - 11/12, 422-434.
- Alp 1961-1962 Alp, S., 1961-1962. "Amasya Civarında Zara Bucağında Bulunan Bir Hitit Heykelciği ve Diğer Hitit Eserleri", *Anatolia* VI:191-216.
- Alp 2002 Alp, S., 2002. *Hitit Çağında Anadolu*, Tübitak Yayınları, Ankara.
- Alparslan 2002 Alparslan M., 2002. "Artukka: Aşşuwa Ülkesi ve Lokalizasyonu / Artukka: Das Land Aşşuwa und seine Lokalisation", *Anadolu Araştırmaları*, XVI: 23-34.
- Arıç 1955 Arıç, C., 1955. *Haliç ve Küçükçekmece Gölü Bölgesinin Jeolojisi (Doktora Tezi)*, İstanbul Teknik Üniversitesi Maden Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Aydınğün 2013 Aydınğün, Ş., 2013. "İstanbul-Küçükçekmece Göl Havzası (Bathonea) Kazılarında MÖ 2. Bine Ait Eserler", *Arkeoloji ve Sanat Yayınları* 144: 1-14.
- Bahar 1994 Bahar, H., 1994. "MÖ 2. Bin Başlarında Anadolu- Mezopotamya Arasındaki Ticaret Hayatı", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, III, 307-311.
- Bursa 2010 Bursa, P., 2010. *Antik Çağ'da Anadolu'da Balık ve Balıkçılık*, Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- Dagron 2002 Dagron, G., 2002. "The Urban Economy, Seventh-Twelfth Centuries", *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*: 393-461.
- Deveciyan 2006 Deveciyan, K., 2006. *Türkiye'de Balık ve Balıkçılık*, (Çev. E. Üyepazarcı), Aras Yayıncılık, İstanbul.
- Doğaner 2000 Doğaner, S., 2000. "Kıyı Oklarının Doğal Varlıklar Olarak Korunması", *Coğrafya Dergisi*, 8, 1-28.
- Dönmez 2004 Dönmez, Ş., 2004. "Protohistorik Çağda Haliç ve Tarihi Yarımada", *Dünü ve Bugünü ile Haliç, Sempozyum Bildirileri 22-23 Mayıs 2003*: 41-55.
- Dönmez 2006 Dönmez, Ş., 2006. "The Prehistory of the Istanbul Region: A Survey", *Ancient Near Eastern Studies Journal* 43: 239-264.
- Dönmez 2014 Dönmez, S., 2014. Hititler Döneminde Askeri ve Siyasi Faaliyetlere Bağlı Metal Dolaşımı, *History Studies International Journal of History*, No.1, 61-79.
- Erkut 1983 Erkut, S., 1983. "Çiviyazılı Boğazköy Kaynaklarına Göre Hitit Çağında Demir", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Fıratlı 1958 Fıratlı, N., 1958. "Çarşıkapı'da Bulunan Prehistorik Keramik/The Prehistoric Pottery Found at Çarşıkapı-Müzedden ve İstanbul'dan Haberler", *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı/Annual of the Archaeological Museums of İstanbul* 8: 29-32/74.
- Garelli 1977 Garelli, P.P., 1977. "Marchands et Tamkaru Assyriens en Cappadoce", *Iraq*, 39/1:99-108, London.
- Karauğuz, 2002 Karauğuz, G., 2002. *Hitit Devletinin Siyasi Anlaşma Metinleri*, Çizgi Kitapevi, Konya.

- Kempinski-Koşak 1977 Kempinski, A., ve S. Kosak, 1977. "Hittite Metal "Inventories" (CTH 242) and Their Economic Implications", *Tel Aviv*, 4: 87-93.
- Kuban 2004 Kuban, D., 2004. *İstanbul Bir Kent Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Kuruçayırılı vd. 2015 Kuruçayırılı, E., H. Eğilmez, G. Küçükali, M. Albukrek, E. Uzel, Ş. Aydingün 2015. "Water Supply Tunnels of İstanbul Küçükçekmece Lake Basin (Bathonea)", *Hypogea 2015-Proceedings of International Congress of Speleology in Artificial Cavities-Rome, 11/17 March 2015*: 114-120.
- Laroche 1971 Laroche, E., 1971. *Catalogue des Textes Hittites*, 2nd ed.-Paris.
- Müller Karpe 2002 Müller-Karpe, A., 2002. "Orta Hitit ve Büyük İmparatorluk Dönemleri Çanak Çömleği", *Hititler ve Hitit İmparatorluğu 1000 Tanrılı Halk*, 502-505./ "Die Entwicklung der Anatolischen Keramik–ihre Formen und Funktionen", *Die Hethiter und ihr Reich Das Volk der 1000*, Bonn, 256-263.
- Ostrogorsky 2015 Ostrogorsky, G., 2015. *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. Fikret Işıltan), Türk Tarih Kurumu.
- Rost 1961 Rost, L., 1961. "Zuden Hethitischen Bildbeschreibungen" *Mitteilungen des Instituts für Orientforschung*, 161-217.
- Savaş 2006 Savaş, Ö.S., 2006. *Çivi Yazılı Belgeler Işığında Anadolu'da (İ.Ö. 2. Bin Yılında) Madencilik ve Maden Kullanımı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Sayar 2013 Sayar, M. H. 2013. "Küçükçekmece Gölü Kuzeybatı Kıyısında Ortaya Çıkarılan Yapılarda Bulunan Tuğlalar Üzerindeki Damgalar Hakkında Ön Rapor" *İstanbul Araştırmaları Yıllığı/Annual of Istanbul Studies* 2: 53-55.
- Sayar 2015 Sayar, M. H. 2015. "Ziegelstempel von den Ausgrabungen am Nordwestufer des Lagunensees Küçükçekmece", *Inscriptions in Byzantium and Beyond (Veröffentlichungen zur Byzanzforschung 38)*: 187-194.
- Sever 1994 Sever, H., 1994. "Asur Ticaret Kolonileri Çağında (1970-1750) Anadolu Dışına Çıkışı Yasaklanan Bazı Madenler" *XII. Türk Tarih Kongresi*, 85-94.
- Sever 1997 Sever, H., 1997. "Amütüm Madeninin Ticaretinin Yapılması Hususunda, Asur Şehir Meclisince Verilmiş Bir Ruhsatname" *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri*, 3:293-299.
- Şeşen 2000 Şeşen, R., 2000. "İdrîsî, Şerif", *DİA XXI*, 493-495.
- Siegelová 1993 Siegelova, J., 1993. "Metalle und Metallurgie (In den heth. Texten)", *Reallexikon der Assyriologie VIII 1/2*, Berlin,: 112-119.
- Tekin 2013 Tekin O., 2013. "The Solids of Foundation Deposit From The Excavation At Küçükçekmece Lake Basin", *İstanbul Araştırmaları Yıllığı / Annual of İstanbul Studies* 2: 69-71.
- Tekin 2015 Tekin, H., 2015. *Eski Anadolu Madenciliği*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara.
- Turan 2016 Turan, O., 2016. Hititlerin Batı Anadolu İle Etkileşimi Bağlamında Hitit – Wiluşa İlişkisi,, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Bilecik Şeyh Edebali University Journal of Social Sciences Institute*, 1: 91-106.
- Ünal 1993 Ünal A., 1993. "Boğazköy Kılıcının Üzerindeki Akadca Adak Yazısı Hakkında Yeni Gözlemler", Nimet Özgüç'e Armağan, *A Spects of Art and Iconography Anatolia and Its Neighbours*, (Editör Özgüç, Tahsin) Studies in Honor of Nimet Özgüç, TTK, Ankara.
- Ünal 1992 Ünal, A., 1992. "1991'de Boğazköy-Hattuşa'da Bulunan Hitit Kılıcı ve Üzerindeki Akadca Adak Yazıtı", *Müze*, 4, 1992, s. 46-49.
- Ünal 2002 Ünal, A., 2002. Hititler Devrinde Anadolu, Cilt.I, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Walter 2003 Walter, C. 2003. *The Warrior Saints in Byzantine Art and Tradition*, Aldershot Burlington.
- Yalçın 2004 Yalçın, Ü., 2004. "Iron Technology in Antiquity", *Anatolia Cradle of Castings*, (Ed. Önder Bilgi), 221-224.
- Yalçın 2006 Yalçın Ü., 2006. "Hititler'de Demir", *Uluburun Gemisi: 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (ed. Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta), Bochum, (2006): 495-504.

NEHİR-GÖL-DENİZ BİRLEŞİMİNDE BİR KAZI YERİ

(İlk Beş Yıllık Çalışma)

Harita 1 / Map 1

Res. 1: Kazıların başlangıcındaki basın toplantısı.

Fig. 1: The Press conference at the beginning of the excavations

Res. 2: Kazılara protokol tarafından sembolik kazma vuruluşu.

Fig. 2: The official start of the excavations with the symbolic diggings by VIP guests

Res. 3: Jeoradar çalışmaları

Fig. 3: Georadar Works

Res. 4: Firuzköy Yarımadası üzerinde kazı alanlarının konumu.

Fig.4: Excavations sites on Firuzköy peninsula. (Büyük Liman = The Great Harbor, Alan = Excavation sites)

Res.5: 8. Alan içerisinde yer alan açmalar.

Fig. 5: 8. Trenches inside the 8th excavation site.

Res. 6: 8. Alan içerisinde yer alan kale önü açması.

Fig. 6: Castle front trench inside the 8th excavation site

Res. 7: Büyük Sarmıç Yapısının kazı öncesi ve sonrası durumu.
Fig. 7: The Great Cistern as seen before and after the excavations.

Res. 8: Büyük sarnıç duvar takip kazısı.

Fig. 8: The follow up excavations of the Great Cistern's side wall

Res. 9: Büyük sarnıç duvar takip kazısı.

Fig. 9: The follow up excavations of the Great Cistern's side wall

Res. 10: Büyük sarnıç kazısında yürütülen çalışmalar.

Fig. 10: Works carried out during the excavations of the Great Cistern

Res. 11.: Büyük sarnıç kazısında ortaya çıkarılan yıkılmış duvar sıraları.

Fig. 11: The collapsed wall unearthed during the excavations of the Great Cistern.

Res. 12: 8. Alanda yer alan kale kalıntısı.

Fig. 12: The ruins of a castle found in the 8th excavation site

Res. 13: 8. Alanda yer alan kale önu kazısı.

Fig. 13: The Castle front's excavations carried out in the 8th site.v

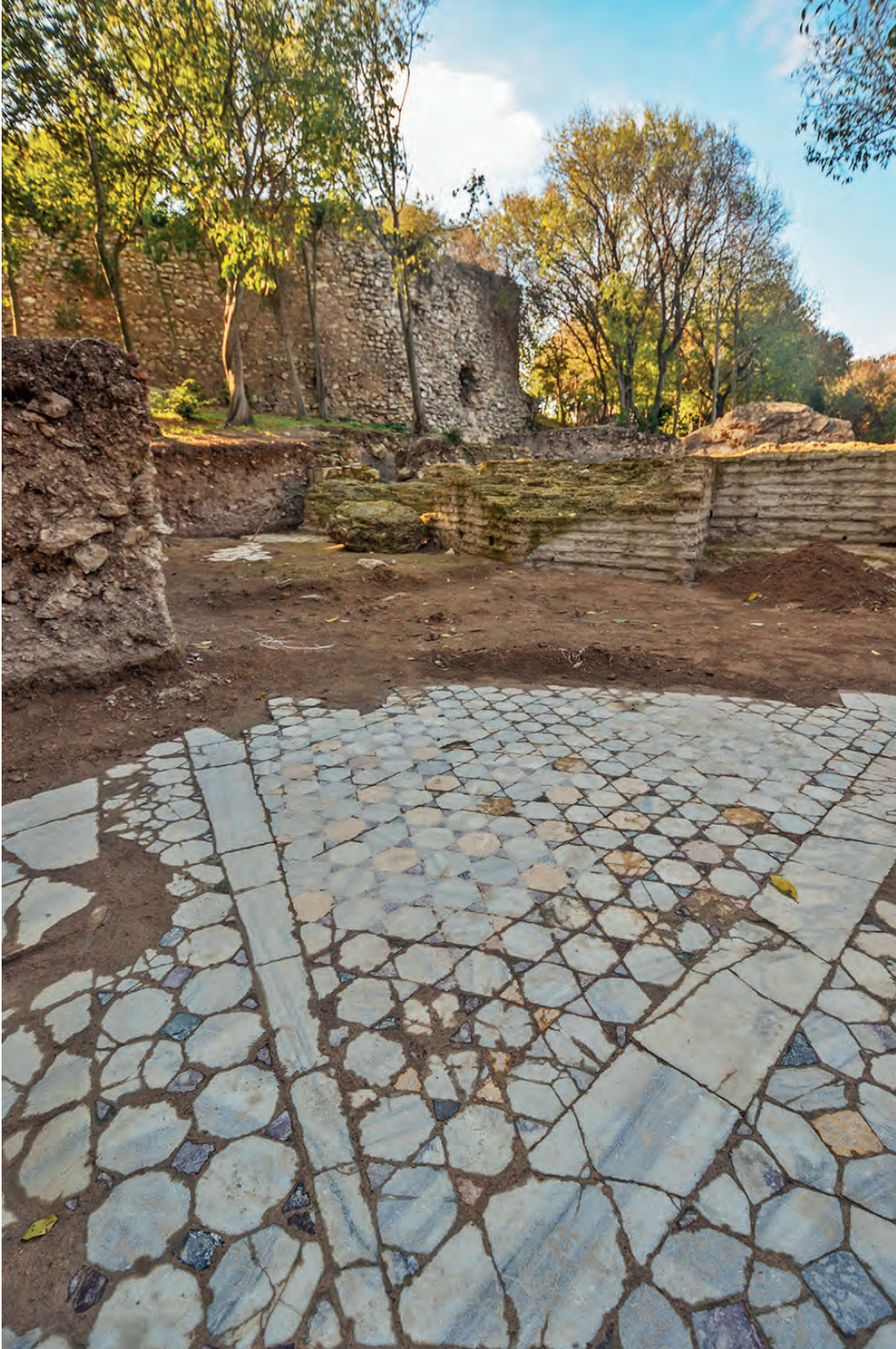

Res. 14: Sekizgen planlı (Martiryon?) yapı kazısı.
Fig. 14: The excavation of the octagonal building (Martyrion?)

Res. 15: Sekizgen planlı (Martiryon?) yapıda ortaya çıkarılan Opus Sectile döşeme.
Fig. 15: The opus sectile unearthed inside the octagonal building (Martyrion?)

Res. 16: Sekizgen planlı (Martiryon?) yapıda ortaya çıkarılan Opus Sectile döşemeden detay.

Fig. 16: Detail from the octagonal building's opus sectile.

Res. 17: Sekizgen planlı (Martiryon?) yapıda ortaya çıkarılan Opus Sectile döşemeden detay.

Fig. 17: Detail from the octagonal building's opus sectile (Martyrion?).

Res. 18: Sekizgen planlı (Martiryon?) yapıda ortaya çıkarılan sıvalı tessera parçaları.

Fig. 18: Tesserae from the octagonal building (Martyrion?)

Res. 19: Sekizgen planlı (Martiryon?) yapıda ortaya çıkarılan mermer kartal başı.
Fig. 19: Marble eagle's head from the octagonal building (Martyrion?).

Res. 20: Sütunlu yapı olarak adlandırılan açmaların başlangıç noktası.
Fig. 20: Starting point of the trenches called "building with column"

Res. 21: Sütunlu yapıdaki kazının genişletilmesi.

Fig. 21: The expansion of the excavation area in the building with column

Res. 22: Sütunlu yapıdaki mimari tabakalaşmayı gösteren sondaj.

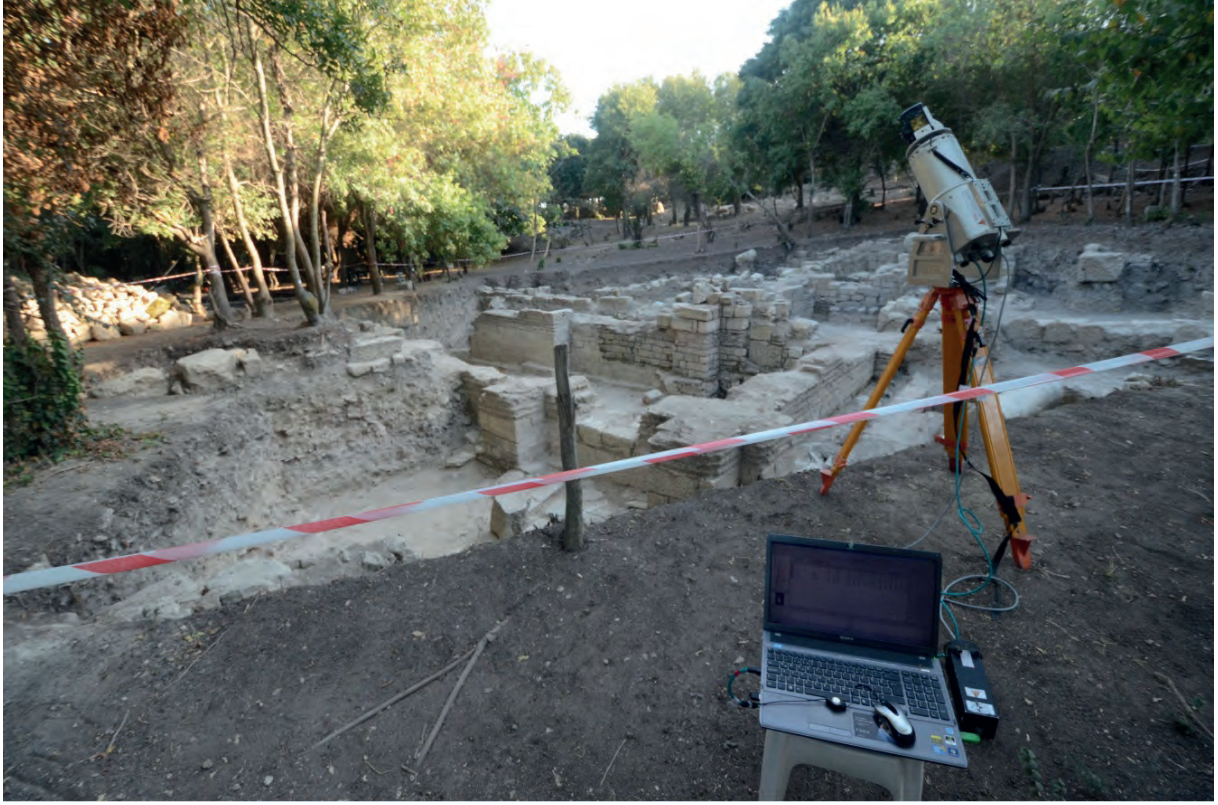
Fig. 22: Test trench showing the architectural stratification in the building with column

Res. 23: Sütunlu yapıdan mimari plastik örnekleri.
Fig. 23: An architectural piece from the building with column

Res. 24: Sütunlu yapıdan mimari plastik örnekleri.
Fig. 24: Architectural pieces from the building with column

Res. 25: Sütunlu yapıda yürütülen 3B ölçüm çalışmaları
Fig. 25: 3D scanning carried out in the building with column

Res. 26: 8. Alan 16 F açmasından bulunan Unguentarium'ların ortaya çıkış anı.
Fig. 26: The moment the unguentaria were found in the trench 16F of the 8th excavation site.

Res. 27: 8. Alan 16 F açmasından bulunan Unguentarium'ların ortaya çıkış anı.

Fig. 27: The moment the unguentaria were found in the trench 16F of the 8th excavation site.

Res. 28: 8. Alan 16 F açmasından bulunan Unguentarium'ların ortaya çıkış anı.

Fig. 28: The moment the unguentaria were found in the trench 16F of the 8th excavation site.

Res. 29: 8. Alan 16 F açmasından bulunan Unguentarium'ların ortaya çıkış anı.
Fig. 29: The moment the unguentaria were found in the trench 16F of the 8th excavation site.

Res. / Fig.30:
8. İn-situ halde bulunan amphoralar.

Fig. 30: The amphorae found in-situ in the 8th excavation site

Res. 31: 8. Alan kazılarında çıkarılan Graffiti'lu kiremit parçası.

Fig. 31: A piece of roof tile with graffiti found in the 8th excavation site.

Res. 32: 8. Alan kazılarında çıkarılan çıkan mermer yazıtı.

Fig. 32: A marble inscription recovered from the 8th excavation site.

Res. 33: 8. Alan kazılarında ortaya çıkarılan porfir mortarı.
Fig. 33: A mortar made of porphyry found in the 8th excavation site

Res. 34: 8. Alan kazılarında ortaya çıkarılan havaneleri.
Fig. 34: Pestles found in the 8th excavation site

Res. 35: 8. Alan kazılarında ortaya çıkarılan kemik spatula.
Fig. 35: A bone spatula found in the 8th excavation site

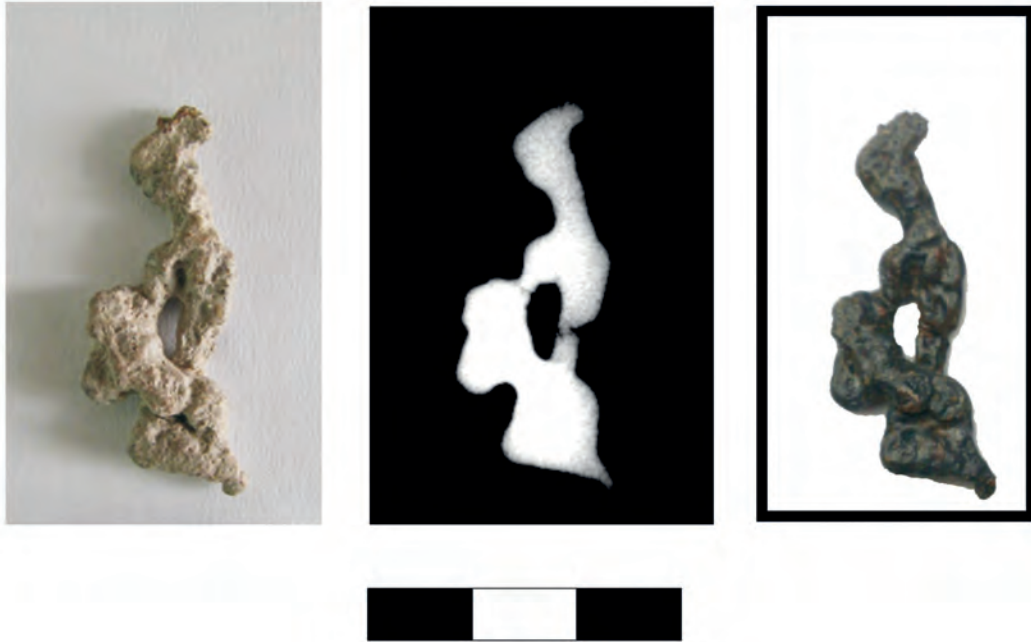

Res. 36: 8. Alan kazılarında ortaya çıkarılan kemik ilaç kutusu.
Fig. 36: A bone medicine box found in the 8th excavation site

Res. 37: 8. Alanda bulunan yapıdaki yıkımı gösteren dağılmış duvar taşları.

Fig. 37: The collapsed wall showing the destruction of the building in the 8th excavation site

Res. 38: Geyik üzerinde Tanrıça figürünü temizlik öncesi, röntgen görüntüsü ve temizlik sonrası durumu.

Fig. 38: The goddess figurine mounted on a deer as seen when it is found, in the X-Ray device and after its conservation was carried out.

Res. 39: Geyik üzerinde Tanrıça figürininin temizliğini gerçekleştiren restoratör Seda TULGAR.

Fig. 39: Seda TULGAR, the conservator who executed the cleaning of the goddess figurine mounted on a deer.

Res. 40a: 8. Alanda yapılan Sondaj 1'den (kule?) mimari kalıntılar.

Fig. 40a: The test trench (nr.1) in the excavation site nr.8 showing architectural remains (tower?)

Res. 40b: 8. Alanda yapılan Sondaj 1'den çıkarılan Hellenistik kulp parçası.

Fig. 40b: The piece of Hellenistic handle recovered from the test trench nr. 1

Res. 41: Alttan birkaç sıra korunmuş kesme taş blokları kalmış kıyı duvarı.

Fig. 41: The coastal wall with a few rows of cut stone blocks preserved from the bottom

Res. 42: Kıyı duvarının yukarıdan görüntüsü.
Fig. 42: Coastal wall seen from above

Res. 43: Kıyı duvarının devamı boyunca yürütülen çalışmalar.
Fig. 43: Works carried out along the coastal wall

Res. 44: Harçsız moloz dolgulu kıyı duvarı örgüsü.

Fig. 44: Mortarless rubble-filled coastal wall.

Res. 45: Gölde içeriye doğru giriş olarak düzenlenmiş alan.

Fig. 45: Area arranged as an entrance to inland from the lake

Res. 46a: Antik taşlar kullanılarak yapılmış geç dönem Osmanlı çiftlik evi.

Fig. 46a: Late Ottoman farmhouse built with ancient stones

Res. 46b: Kùltür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdür Yardımcısı Melik AYAZ'ın ziyareti.

Fig. 46b: The visit of Melik Ayaz, the deputy general manager of Cultural Assets and Museums Directorate

Res. 47: Küçük Liman çevresinde ele geçen mimari parça.
Fig. 47: The architectural fragment found around Little Harbor

Res. 48: 24-25. Alan kazılarını gösterir hava fotoğrafı.(Foto M. Öztürk)
Fig. 48: Aerial picture showing the excavation sites 24-25 (Photo M. Öztürk)

Res. 49: Küçük Liman'ın kazı sırasındaki durumu.
Fig. 49: Little Harbor during the excavations

Res. 50: Küçük Liman'ın kazı sonrasındaki durumu.

Fig. 50: Little Harbor after the completion of the excavations

Res. 51: Havuz temizlik çalışması öncesi

Fig. 51: The pool before the cleaning works

Res. 52: Havuz temizlik çalışması sonrası
Fig. 52: The pool after the cleaning works

Res. 53: Osmanlı Hamamı dıştan görünüş.
Fig. 53: Ottoman bathhouse seen from outside

Res. 54: Osmanlı Hamamı içten görünüş.

Fig. 54: Ottoman bathhouse seen from inside

Res. 55: Hamam yapısına bitişik yapı grupları.

Fig. 55: Buildings adjacent to the bathhouse.

Res. 56: Meydanda yürütülen kazı çalışmaları.

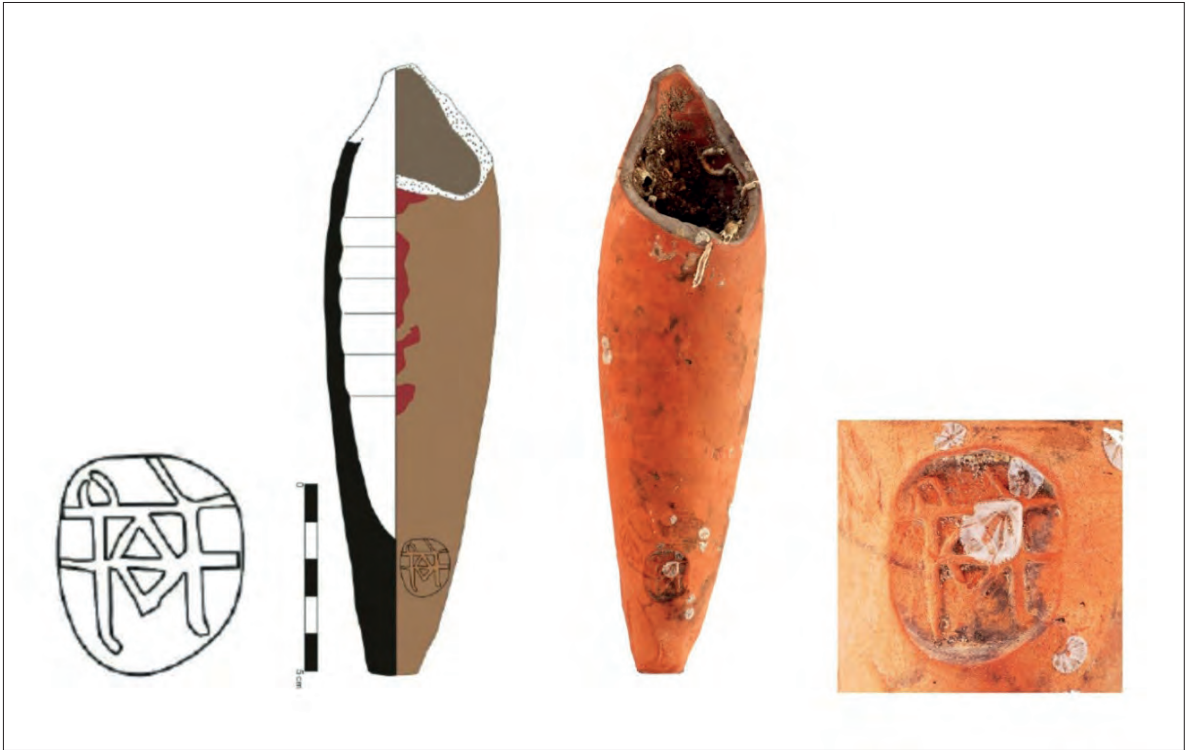
Fig. 56: Excavations at the square

Res. 57: Kazılarak ortaya çıkarılan meydan / Pazar yeri.

Fig. 57: The square / market place unearthed after the excavations

Res. 58: EPARKOU damgalı bir unguentarium parçası.

Fig. 58: EPARKOU stamped piece of unguentarium.

Res. 59: Meydandan kuzeye doğru ilerleyen taş yolun kazı sırasındaki durumu.
Fig. 59: The state of the stone road going north from the square during the excavations

Res. 60: Üzeri mıcır ile kapatılmış taş yolun Via Egetia 'ya(Günümüz TEM otoyolu) doğru yöneldiği bölüm.
Fig. 60: The part of the stone road covered with gravel heading towards Via Egetia (Present-day TEM Highway)

Res. 61: Apsisli yapının kazı öncesindeki durumu.

Fig. 61: Apsidal building before the excavations

Res. 62: Apsisli yapıda yürütülen çalışmalar.

Fig. 62: Works carried out in the apsidal building

Res. 63: A- Apsis kubbesi çöküntüsü altından çıkan bireyler. B- Orta nef bölümünden çıkan birey.
Fig. 63: A- Bodies recovered under the collapsed apsidal dome. B- Body recovered from the central nave.

Res. 64: Apsisli yapı orta ve yan nef kazısı.
Fig. 64: Excavations of the central and side naves of the apsidal building

Res. 65: Apsisli yapıdan mimari plastik örnekleri.
Fig. 65: Architectural pieces from the apsidal building

Res. 66: Apsisli yapıdan mimari plastik örnekleri.
Fig. 66: Architectural pieces from the apsidal building

Res. 67: Apsisli yapıya paralel uzanan taş yolun kazı çalışmaları.

Fig. 67: Excavation of stone road parallel to the apsidal building

Res. 68: Apsisli yapının kalıntıları üzerine konumlanan mezarlık alanı.

Fig. 68: Cemetery area over the remains of an apsidal building

Res. 69: Kırlangıç kenet sistemli Hellenistik temeller üzerinde MS 5-6.yy yapı kalıntıları.

Fig. 69: Ruins of buildings from 5th and 6th century AD over the Hellenistic foundations with swallow tails clamps' marks.

Res. 70: Apsis-Exedraya gelen tünel sistemi

Fig. 70: Water tunnel system coming to the Apse-Exedra

Res. 71: Exedraya gelen su kanalı sistemine bağlı künkler.

Fig. 71: Terra cotta pipes belonging to the water distribution system coming to exedra.

Res. 72: Apsis içinde ve dışında seviye indirme çalışmaları sonrasında çıkan mimari.

Fig. 72: Architecture that emerges after further excavations inside and outside the apse.

Res. 73: Apsis arkasında seviye indirme sırasında çıkan MS1-2. yy. adak levhası.
Fig. 73: The votive plate from 1st-2nd centuries AD recovered behind the apse.

Res. 74: Apsis arkasında seviye indirme sırasında çıkan siyah firnistli Hellenistik seramik parçaları.
Fig. 74: The Hellenistic black glazed ceramic pieces recovered from behind the apse.

Res. 75: Apsisin içinde yürütülen seviye indirme çalışması.

Fig. 75: Excavations inside the apse.

Res. 76 a-b: Apsisli yapıdan ele geçen MÖ 2. bine tarihlenen demir heykelcikler.

Fig. 76: Iron statuettes dated to the 2nd Millennium BC recovered from the apsidal building.

Res. 77: Apsisli yapıdan ele geçen MÖ 2. bine tarihlenen kırmızı hamurlu ve astarlı testi parçaları.

Fig. 77: Pieces of pitcher with red paste and red slip, dated to 2nd Millennium BC, recovered from apsidal building.

Res.78: Apsisli yapıdan ele geçen MÖ 2. bine tarihlenen kırmızı hamurlu ve astarlı testi parçası detayı.

Fig. 78: Detail from the piece of pitcher with red paste and red slip, dated to 2nd Millennium BC, recovered from apsidal building.

Res. 79: Apsisin doğu bölümüne yakın, deniz kumu tabakası altından gelen mimari izler.

Fig. 79: Architectural remains coming from under the sea sand layer near the eastern part of the apse.

Res. 80: Apsisin doğu bölümüne yakın, deniz kumu tabakası altından sandık biçimli depo birimindeki seramik içerisindeki kalay kalıntısı.

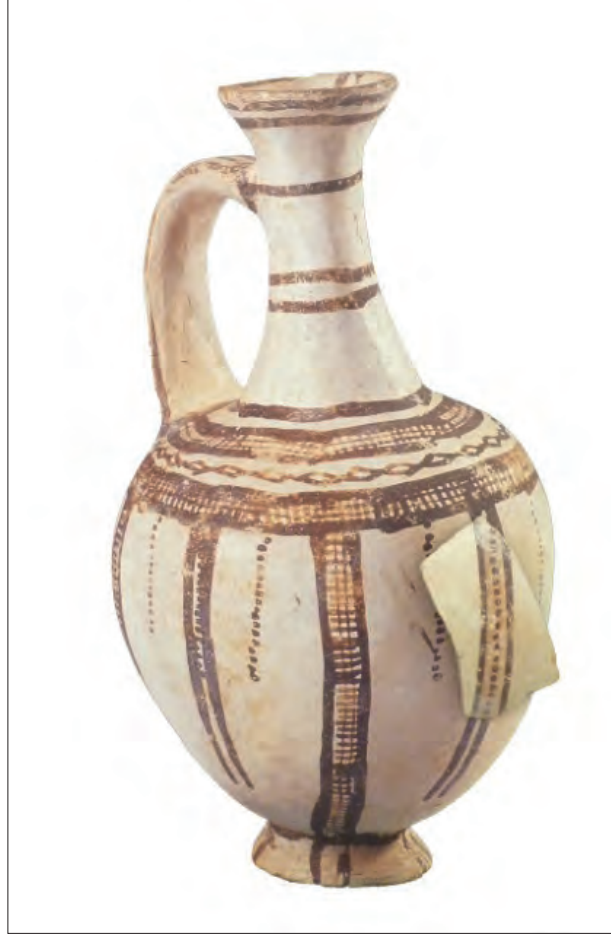
Fig. 80: The remains of tin in the ceramic in the box like architectural structure coming from a level below sea sand layer near the eastern part of the apse.

Res. 81: Kazı alanında Nükleer Araştırma Enstitüsü uzmanlarınca yürütülen XRF ölçümü.
Fig. 81: XRF measurements carried out by experts from the Nuclear Research Institute in the excavation area.

Res. 82: Küçükçekmece kıyılarından, Marmara Denizi, İmralı Adası ve Kapıdağ Yarımadası'nın açık havalarda görünüşü.
Fig. 82: Marmara Sea, İmralı Island and Kapıdağ Peninsula seen from Küçükçekmece coast in a clear day.

Res. 83: MÖ 2. bin'e ilk yarısına tarihlenebilen Beyaz Astarlı Kıbrıs seramik parçası.
Fig. 83: White slip Cypriot ceramic dated to the first half of the 2nd Millennium BC

Res. 84: MÖ 2. bin'in ilk yarısına tarihlenebilen Boyalı Miken seramik parçaları.
Fig. 84: Mycenaean sherd which can be dated to the 2nd Millennium BC

Res. 85: Orta Tunç Çağı Balkan Seramiği parçası.

Fig. 85: Balkan sherd from Middle Bronze Age

Res. 86: 14/15 K-L açmalarında depolanmış halde ortaya çıkan Bitümen kalıp parçaları.

Fig. 86: Storage of bitumen blocks found in the 14/15 K-L trenches

Res. 87: 24. alandaki 7-I karelejında yer alan birkaç sütunun varlığı nedeniyle açılan sondaj noktası.

Fig. 87: Due to the existence of these columns on the surface in of the excavation site 24, 7-I, two test trenches were realized.

Res. 88: 2. sondajda yatayda ani bir kırılma ve kopma izi gösteren koyu renkli bir tabakaya rastlanılması bölgedeki depremselliği tetikleyen küçük fayların varlığını bir kez daha akla getirmiştir.

Fig. 88: In the 2nd test trench, a dark colored plate showing a sudden breakage and rupture was encountered. This discovery reminded us once again, the existence of small faults triggering the earthquake in the region.

Res. 89: 2. sondajda tespit edilen fay hatlarından detay.
Fig. 89: Detail from the fault line discovered in the 2nd trench.

Res. 90a: Osmanlı çiftlik yapılarında temizlik çalışmaları öncesi.
Fig. 90a: Late Ottoman farm buildings before cleaning.

Res. 90b: Osmanlı çiftlik yapılarında temizlik çalışmaları sonrası.

Fig. 90b: Late Ottoman farm buildings after the cleaning.

Res. 91a: 25. Alanda kazı öncesinde yürütülen jeofizik çalışmaları

Fig. 91a: Geophysical surveys in the site 25 before the actual excavations start.

Res. 91b: Jeofizik sonuçlarına göre kazılan alanda ortaya çıkarılan su dağıtım sistemi.
Fig. 91b: A system of pipes first discovered with geophysical survey and later excavated.

Res. 92: Göl kıyısındaki mimari yapı kalıntıları.
Fig. 92: Architectural remains in coastal area.

Res. 93: Büyük Liman/Bilgili Limanı'nın Küçükçekmece kıyılarından görünümü.
Fig. 93: The Great Harbor/Bilgili Harbor as seen from the coast of Küçükçekmece.

Res. 94: Büyük Liman/Bilgili Limanı'nın uçaktan görünümü.
Fig. 94: The Great Harbor/Bilgili Harbor as seen from air.

Res. 95: Büyük liman/Bilgili Limanı'nın burun uzantısında yer alan fener kalıntısı.
Fig. 95: The ruins of a lighthouse situated at outer end of the jetty in The Great Harbor/Bilgili Harbor.

Res. 96: Göl içerisindeki Antik Fener kalıntısı üzerindeki çalışmalar.
Fig. 96: Works carried out on the antic lighthouse inside the lake.

Res. 97: Büyük Liman/Bilgili Limanı civarındaki mimari kalıntılar.
Fig. 97: Architectural remains around The Great Harbor/Bilgili Harbor.

Res. 98: Büyük Liman/ Bilgili Limanı'nda yer alan kıyı duvarları.
Fig. 98: The coastal walls in The Great Harbor/Bilgili Harbor.

Res. 99: Büyük Liman/ Bilgili Limanı'ndan Sarnıç Kalıntısı.

Fig. 99: A cistern in The Great Harbor/Bilgili Harbor.

Res. 100: Büyük Liman/ Bilgili Limanı'ndan Roma Dönemi Lahit Kapağı.

Fig. 100: A Roman sarcophagus lid in The Great Harbor/Bilgili Harbor.

Res. 101: Büyük Liman/ Bilgili Limanı'nda su altı ekibinin çalışmaları.
Fig. 101: The works of the underwater team in The Great Harbor/Bilgili Harbor.

Res. 102: Göl ile Marmara Denizi'ni birleştiren Menekşe(Mrymex) kanalı.
Fig. 102: Menekşe (Mrymex) channel connecting the lake and Marmara Sea.

Res. 104: Menekşe(Mrymex) kanalın göle açılan bölümünde yer alan taş köprü.
Fig. 104: The stone bridge in the opening section of Menekşe(Mrymex) channel to the lake.

Res. 105: Göl ile Marmara Denizi'ni birleştiren Menekşe (Mrymex) kanalının konumunu gösteren uydu görüntüsü.
Fig. 105: Satellite picture showing the position of Menekşe(Mrymex) channel connecting Marmara Sea with Küçükçekmece Lake.

Res. 106: Yarımada üzerinde sürekli yaşayan kuşlar.
Fig. 106: Birds living year-round in the peninsula.

Res. 107: Göç döneminde Firuzköy yarımadasına dinlenen göçmen kuşlar.
Fig. 107: Migratory birds resting in the peninsula of Firuzköy during their migration.

Res. 108: Firuzköy yarımadasında dinlenen göçmen kuşların ayrılışı.
Fig. 108: Departure of migratory birds resting in the peninsula of Firuzköy.

Res. 109: Fotoğraf: İstanbul Kuş Gözlem Topluluğu arşivi.
Fig. 109: Photograph: Istanbul Bird Watching Community's archive.

Res. 110: Fotoğraf: İstanbul Kuş Gözlem Topluluğu arşivi.
Fig. 110: Photograph: Istanbul Bird Watching Community's archive.

Res. 111: Fotoğraf: İstanbul Kuş Gözlem Topluluğu arşivi.
Fig. 111: Photograph: Istanbul Bird Watching Community's archive.

Res. 112: Fotoğraf: İstanbul Kuş Gözlem Topluluğu arşivi.
Fig. 112: Photograph: Istanbul Bird Watching Community's archive.

Res. 113: Kazı alanındaki yaban hayatın son örneklerinden tilki (Fot. Başak Çallıoğlu).
Fig. 113: A fox as the last example of the wild life in the excavation area (Fot. Başak Çallıoğlu).

Prof. Dr. Jak Yakar M.Ö. 2. bin seramiğini incelerken.
Professor Dr. Jak Yakar, Examines the second thousand BC ceramics.

Kazievi / Excavation house